

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

mehdiyeva nənəxanım sərhəddin qızı
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Elmi rəhbər:

Dos.İ.M.Mahmudova

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri

prof. M.A.Əhmədov

BAKI - 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş

FƏSİL I. REGIONAL SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

- 1.1. Regionun sosial-iqtisadi inkişafı probleminin tədqiqinin konseptual əsasları
- 1.2. Azərbaycanda regional siyasətin formalaşmasının mərhələləri və xarakterik cəhətləri
- 1.3. Regional inkişafın tənzimlənməsinin forma və metodları

FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONAL İNKİŞAFININ VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

- 2.1. Azərbaycanda regional inkişafın mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi
- 2.2. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının xarakterik cəhətləri
- 2.3. Azərbaycanın regional inkişafının təmin edilməsinin normativ-hüquqi bazası

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİŞAFIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

- 3.1. Strateji yol xəritəsinin regional inkişaf problemi
- 3.2. Regionlarda sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasının xarakterik cəhətləri
- 3.3. Azərbaycanda regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin prioritetləri

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Mövzunun aktuallığı. Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan 25 il ərzində azərbaycançılıq ətrafında sıx birləşərək beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilmiş və demokratik, hüquqi dövlət qurmaq imkanı yaratmışdır. Daxili və xarici siyasət sayəsində iqtisadiyyatımız inkişaf etmiş, mədəniyyətimiz zənginlənmişdir. İslahatların ilk illərdə ləng getməsi ilə maraqlanan ulu öndərimiz Heydər Əliyev bunun səbəbini hələ 1996-cı ildə aşkara çıxarmış və regionlaşmanın həyata keçirilməsi, regional siyasətin işlənilib hazırlanması zəruriliyyətini qeyd etmişdi.

Müasir dövrdə qabaqcıl iqtisadiyyata malik dünya ölkələrində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi müxtəlif metod və mexanizmlərlə tənzimlənir. Bütün dünyada qəbul olunan regional inkişaf mexanizmi və onun öyrənilmə metodları Azərbaycan Respublikasında da geniş tətbiq olunur. Bunun üçün dövlətin qarşıya qoyduğu regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti regional inkişafın təminatçısı, habelə ölkəmizin bu sahədə uğurlu, tarazlı, davamlı və dinamik inkişafının göstəricisidir. Bu baxımdan ölkəmizdə regional iqtisadi inkişaf strategiyası qarşıya qoyulan məqsədlər və o məqsədlərə çatmağa yönələn hədəflərlə qiymətləndirilir.

Regional siyasət iqtisadi siyasətin əsası olaraq dövlətlə regionlar arasındakı əlaqəni habelə regionların öz aralarındakı münasibətlərini öyrənir. Bu baxımdan regional siyasət hər zaman ölkənin iqtisadi siyasəti kimi qiymətləndirilir. İqtisadi siyasət ümumilikdə bütöv ölkə üçün qiymətləndirilirsə, regional siyasət hər hansı bir regionun iqtisadi durumu kimi qiymətləndirilir. Beləcə bütün regionların iqtisadi uğurları cəmlənərək ölkənin iqtisadi siyasət uğuru “kompozisiyasını” yaradır. Odur ki, regional inkişafsız ölkə iqtisadi qüdrətini yarada yaxud bərpa edə bilməz.

Ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımı, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və əhalinin rifah halının yüksəlməsi dövlətin iqtisadi siyasəti düzgün istiqamətləndirilməsidir. Vətəndaşların qayğısına qalmaq, ölkənin iqtisadi qüdrəti inkişafı, təbii resurs, insan kapitalı, normativ-hüquqi aktlar daxili idarəetmə mexanizmləri vasitəsilə tənzimlənir.

Dövlətsizləşdirmə, özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi yeni mülkiyyət formalarının yaradılması, regional siyasətin həyata keçirilməsi davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası regionların 13 il ərzində inkişafı üçün təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı həm proqramın uğurla həyata keçirilməsində və sürətləndirilməsi, həm də 2004-2017 - ci illərin icrası ilə əlaqədar respublika iqtisadiyyatında baş vermiş müsbət dəyişikliklər tədqiq olunan mövzunun müasirliyini və aktuallığını sübut edir. Proqramların yerinə yetirilməsinin müzakirəsi regionların inkişaf sahəsində qəbul edilmiş və sosial-iqtisadi tədbirlərlə bağlı 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının işlənilib hazırlanması zəruriyyətinin qeyd etməsi tədqiqatın mövzusunun aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri. Magistr işinin başlıca məqsədi respublikada formalaşmış yeni mülkiyyət formaları və təsərrüfatlar şəraitində, xüsusilə də xüsusi mülkiyyətin xüsusi çəkisinin artdığı şəraitdə müxtəlif formalarda inkişaf etmiş, zəif inkişaf etmiş, «problem» xarakterli və ekstremal şəraitdə ərazilərə malik regionlar üzrə dövlətin regional siyasətinin və regional inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini öyrənmək, tədqiq etmək və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklifləri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Magistr işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar münasibətləri şəraitində regional siyasətin prinsiplərini araşdırmaq;
- regional siyasətin tədqiqi metodları və onların tətbiqi ardıcılığını aydınlaşdırmaq;
- regional siyasətin məqsədlərinin reallaşdırılması qaydalarını tədqiq etmək;
- regional siyasətin formalaşdırılması proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması istiqamətlərini araşdıraraq müvafiq təkliflər vermək.
- regionlarda GİZİT təhlil aparmaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını üzrə təkliflər vermək.

İşin tədqiqat obyektı Azərbaycan Respublikasının regionlarının xalq təsərrüfatı sahələri götürülmüşdür. İqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri, Dövlət Proqramlarının həyata keçirilməsi, onların düzgün istiqamətləndirilməsi və icrası üçün regional siyasətin inkişafının təsirləri olmuşdur.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını mövzu ilə əlaqədar milli və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin nəzəri-təcrübəvi elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar və onlara uyğun olaraq icrəedici orqanların qəbul etdikləri qərarlar və digər normativ-hüquqi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işi müvafiq statistik, iqtisadi-riyazi üsullardan və modellərdən geniş istifadə etməklə sistemli təhlil metodu əsasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistik Komitəsinin Statistik Göstəriciləri, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Azərbaycanın regionları Statistik Göstəriciləri, «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının» (2004-2016-cı illər) və 2017-ci ilin dörd ayı üzrə yerinə yetirilməsinin on üç illik hesabatına dair materiallar təşkil etmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardır ibarətdir:

- yeni təsərrüfatçılıq formaları şəraitində Azərbaycanda iqtisadi rayonlaşdırmanın nəzəri-metodoloji əsasları ümumiləşdirilmişdir;
- Azərbaycan Respublikası və onun regionları üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanması vəziyyəti işıqlandırılmışdır;
- regionların formalarından asılı olaraq regional siyasətin müxtəlif növlərinin işlənilib hazırlanması qaydası tədqiq edilmişdir;
- «problem» rayonlar üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanmasında dövlətin yardımını hədləri araşdırılmışdır;
- işdə ekstremal şəraitdə olan ərazilərdə dövlət güzəştləri və yardımlarının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- GİZİT təhlildə regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların stimullaşdırılması üçün tədbirlərin aparılması təhlil edilmişdir;

- regionlarda aqrar sahənin istiqamətləri araşdırılmış və təhlil aparılmışdır;
- 13 il ərzində həyata keçirilən 3 mərhələli regional inkişaf proqramlarının yekunları təhlil edilmiş, ixtisaslaşdırılmış regional iqtisadiyyatın kompleksliyinin təhlili aparılmış və ölkənin makroiqtisadi göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regionların qarşısında duran yeni tələblər və vəzifələr tam nəzərə alınmışdı.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti: Aparılmış tədqiqat nəticəsində verilmiş təkliflər 2009-2016-cü illər üzrə, habelə sonrakı dövrlərdə dövlətin və regionların hər birinin regional siyasətinin əsas istiqamətlərini, onların maliyyələşdirmə mənbələrini, regionların özünütəminat və davamlı inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Regionların və regionlararası proporsiyaların, ixtisaslaşmanın düzgün qurulması və hər bir regionda təsərrüfat komplekslərinin yaradılmasıdır. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edən dövlət proqramlarının prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın həyata keçirilməsinə əsas verir.

İşin quruluşu. Giriş, üç fəsil, 9 yarım-fəsildən, nəticədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I REGIONAL SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regionun sosial-iqtisadi inkişafı probleminin tədqiqinin konseptual əsasları

Regional inkişaf müasir dövrdə daha aktual xarakter daşıyır. Bu da nəzəri baxımdan regional inkişafın üzərinə düşən tələblərlə tənzimlənir. Hər cür məqsədlərə görə ümumi şəkildə xarakterizə olunan bir çox dövlətlərdə regional inkişafın müxtəlifliyi, onun üsul və vasitələrlə istiqamətləndirilməsindən asılı olmaqla dövlət siyasətinin həyata keçirdiyi sahələrlə yerinə yetirilir.

Regional inkişaf bir çox ölkələrin iqtisadi, ictimai, mədəni, sosial və siyasi xüsusiyyətlərinin dəyişdirilməsi ilə regionlarda yaşayan əhalinin maddi və mənəvi sahəsində həm irəliləməsinə, həm də cəmiyyətin formalaşmasında maddi rifahın artmasından asılıdır. Bu səbəbdən regional inkişafı şərtləndirən regionların sosial-iqtisadi inkişafı müəyyən tədbirlər əsasında dövlətin həyata keçirdiyi siyasəti zəruri hesab edir. Bu da təsadüfi deyil ki, ölkə ərazisinin tənzimlənməsinin metodoloji əsasını məhz regional iqtisadi siyasət təşkil edir.

Dövlətin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasət regionlarda düzgün formalaşmaqda olan iqtisadi rayonların bölünməsindən və rayonlaşdırma prosesinin səmərəliliyindən ibarətdir. Ümumilikdə, rayonlaşmanın aşağıdakı formaları mövcuddur:

1. Makroregionlaşdırma – konkret olaraq zonaların hər hansı bir sahə üzrə ixtisaslaşdırılması yolu ilə aparılır, bu da qarşıya qoyulan uzun müddətli planlaşdırma və strategiya əsasında həyata keçirilməklə iqtisadi rayonların hər bir təsərrüfat sistemini cəmləşdirir.
2. Mezoregionlaşdırma – mövcud inzibati strukturlara görə rayonlaşdırmanın hər bir istiqaməti xırda da olsa tənzimlənməsi kimi başa düşülür.

3. Mikroregionlaşdırma – yerli özünüidarəetmə səviyyəsində rayonlaşdırmanın forması kimi həyata keçirilir. (10)

Regionlaşdırmada müəyyən proseslərin həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə baxmayaraq iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsi, regionların problemlərinin araşdırılması, onların idarəetmə strukturlarının formalaşdırılmasına təsir göstərir. Bu da müəyyən hədəflər daxilində aşağıdakı kimi tənzimlənilir:

- regionların sosial-iqtisadi inkişafın;
- regionların potensialından səmərəli istifadə;
- milli iqtisadiyyatda regionların rolunun artırılması;
- əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Regionlarda yuxarıda göstərilən hədəflərin həyata keçirilməsi bir çox regional siyasətin istiqamətləri ilə aktuallaşdırılır.

Birincisi, bütün regionlarda vahid milli bazarın yaranması və inteqrasiyası;

İkincisi, regional fərqlər arasında problemlərin aradan qaldırılması və geri qalmış aqrar rayonlarda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi;

Üçüncüsü, urbanizasiya prosesinin tənzimlənməsi;

Dördüncü, insan və təbii resursların dəyərləndirilməsi;

Beşinci, yeni sənaye layihələrinin həyata keçirilməsi.

Regional iqtisadiyyatda ən vacib məsələlərdən biri də, kompleks inkişafın tənzimlənməsidir. Belə bir tənzimləmə hər bir regionun təsərrüfat sahələrində və onunla əlaqədar sosial proseslərə dövlətin məqsədyönlü təsir istiqamətidir. Bu istiqamətlər həm dövlətin iqtisadi siyasətində, həm də sosial siyasətində reallaşdırılır. Regional siyasətin məqsədlərinə nail olmaq üçün müəyyən qrup tənzimləmə vasitələri həyata keçirilir ki, bu da ümumi qayda üzrə region iqtisadiyyatının hər tərəfli və optimal inkişafına təsir göstərir. Optimal inkişaf dedikdə, regionlarda məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi və yeni məhsuldar qüvvələrdən istifadə edilməsi kimi prinsiplərə diqqət yetirilməlidir. Bu prinsiplər aşağıdakıları əhatə edir:

1. Rayonlar üzrə məhsuldar qüvvələrin proporsional inkişafını təmin etməklə onların dinamik inkişafın həyata keçirmək;

2. Müxtəlif istehsal sahələri üzrə xammal mənbələrini yaxşılaşdırmaq və onlardan qənaət rejimi ilə əməl edilməsinə imkanı artırmaq;
3. Regionun şəhər və kəndləri arasında fərqliliyi ləğv etməklə sosial-iqtisadi inkişafı bir-birinə yaxınlaşdırmaq;
4. Respublika səviyyəsində regionun müdafiə qabiliyyətinin artırmaq;
5. Regionlarda təbii resurslardan səmərəli istifadə etməklə təbiətin mühafizəsi;
6. Regionlarda əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi;
7. Hər bir regionda rəqabətqabiliyyətliliyinin qorunub saxlanması

Yuxarıda qeyd olunanlar regionlar üzrə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin baş planını müəyyən edir və aşağıdakı ardıcılıqla yerinə yetirilir:

- öncə regionlarda son illər üzrə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin təhlili aparılır;
- məhsuldar qüvvələrin gələcək inkişafı və yerləşdirilməsi imkanları araşdırılır;
- regionlarda əsas inkişaf istiqamətləri müəyyən olunur;
- sənaye qovşağı, kənd təsərrüfatı və sair sahələr üzrə inkişaf səviyyəsi və nisbəti müəyyənləşdirilir;
- məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin iqtisadi effektivliliyi müəyyənləşdirilir;
- gələcək dövr üzrə ölkənin baş planında regionların sosial—iqtisadi inkişafı nəzərdə tutulur.

Regional inkişafın regional iqtisadiyyatla əlaqəsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən kompleks inkişafın tənzimlənməsi kimi şərh olunur. Dövlətin regional siyasəti regionların təsərrüfat kompleksliliyinin və sosial proseslərin məqsədyönlü təsir prosesini tənzimləyir. Bu baxımdan regionlarda qəbul edilmiş siyasət qərarları məqsədyönlü fəaliyyətə əsasən planlaşdırılmalı və rayonla regionlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafını nəzərdə tutmalıdır. Bu regionların potensial

imkanları nəzərə alınmaqla iqtisadi islahatların daha da genişləndirilməsində dövlət proqramı mühüm rol oynayır. (14)

Bütün bunları nəzərə almaqla dövlət proqramlarının hazırlanmasında dünya təcrübəsinə əsaslanaraq hər bir sahə üzrə inzibati təsir mexanizmlərdən daha çox iqtisadi təsir mexanizmlərinin işlənilməsi hesab edilmişdir. Bu da xüsusilə, bazar şəraitində sahibkarlığın regionlarda inkişafının məqsədli formada stimullaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Regionların inkişafına hədəflənən strateji proqramlar dövlət siyasətinin yürüdülməsinə mane olur ki, bu da dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə təsir göstərir. Belə ki, dövlət proqramının işlək xarakteri aşağıdakı amillər vasitəsilə mənfi təsir göstərir.

- reallığa uyğun olmayan hədəflərin müəyyən edilməsi ilə tədbirlər planının hazırlanması;

- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə dövlət tədbirlərində regionların nəzərə alınmaması;

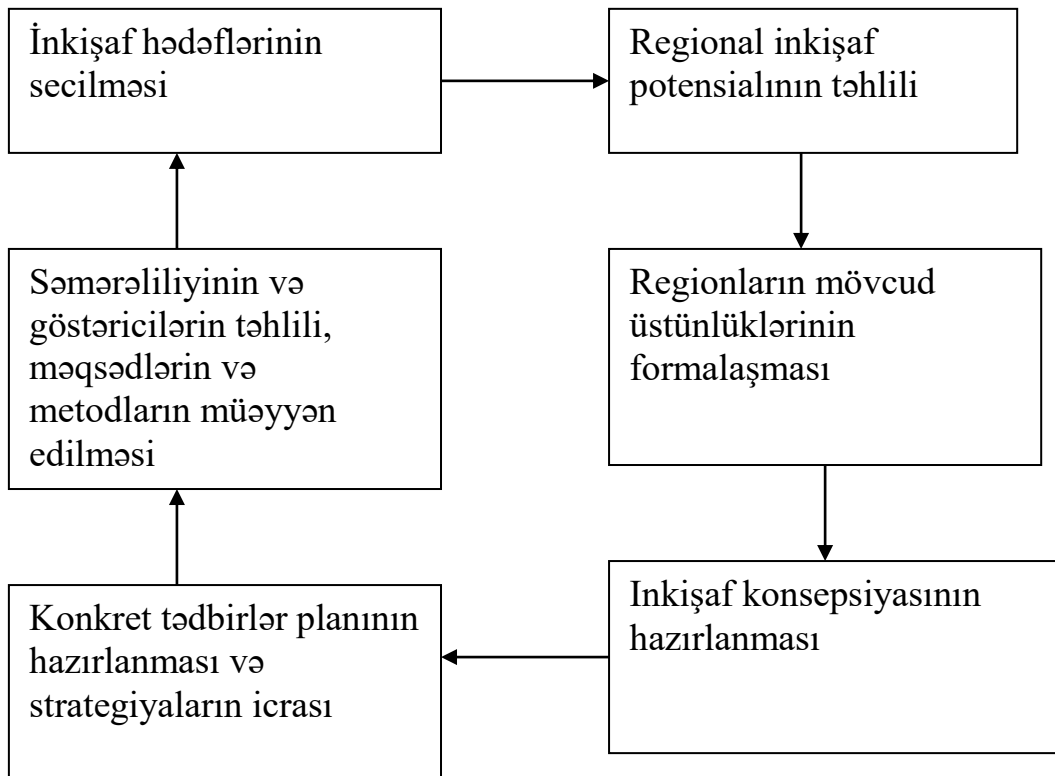
- proqramın hazırlanması prosesində monitorinqlərin keçirilməməsi;

- ölkə və regional səviyyədə hesablanmış mexanizmlərin tətbiq edilməsi və bu mexanizmlərdən qeyri-səmərəli istifadə;

- proqramın icrasına nəzarətin zəif olması və s.

Buna baxmayaraq dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında hesablanmış tədbirlər üzrə planlı şəkildə regionlarda iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə inkişaf həyata keçirilə bilər və bu inkişaf da dövlət siyasətini işlək səviyyəyə gətirir.

Dövlətin inkişaf proqramlarının hazırlanması prosesi aşağıdakı sxemdə göstərilmişdir.

Sxem 1.1.

Bu prosesdə qarşıya qoyulan əsas məsələ regional böhrandan necə çıxmaq, əhəlinin həyat səviyyəsini necə yüksəltmək və əldə edilmiş nailiyyətlərə görə davamlılığın hansı yollarla qorumaqdan ibarətdir. Ümumi olaraq ölkələrin regional inkişafı ilə bağlı proqramları aşağıda göstərilən məsələlərlə həll olunur:

- regionlara yeni istehsal sahələrinin cəlb olunması;
- istehsal strukturlarının yeniləşməsi;
- infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;
- yeni iş yerlərinin yaradılması.

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə uğurlu dövlət siyasəti məqsədyönlü şəkildə hazırlanmış dövlət proqramından və effektiv tədbirlərdən asılıdır.

Azərbaycan Respublikası XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi vaxtdan ölkənin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında köklü surətdə dəyişikliklər baş vermişdir. Bu da Azərbaycan Respublikasının prezidenti ümummilli lideri cənab Heydər Əliyevin 1993-cü ildən başlayaraq həyata keçirdiyi

məqsədyönlü siyasət, müstəqillik illərinin ölkədə gedən siyasi və iqtisadi böhranı aradan qaldırmış, Azərbaycanın demokratik dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləməsinə geniş yol açmışdır. (13)

Həyata keçirilən siyasət çox qısa zaman ərzində iqtisadiyyatda əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Bu da ölkənin uğurlarında regionların payının artırılması və regionların keçmiş sovetlər dönmündəki uğurlarının bərpası dövlət qarşısında olduqca zəruri bir məsələ kimi hesab edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları özlərinin potensialına təbii sərvətlərinə və məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. İqtisadi coğrafi və tarixi baxımdan iqtisadi rayonları fərqləndirən amillər onların iqtisadi-coğrafi mövqeyindən, təbii şərait və ehtiyatlarından, əhalinin məskunlaşması səviyyəsindən, regionların sahə və ərazi quruluşundan və əsasən də tarixi inkişaf xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Yuxarıda göstərilən amillərin şərtləndirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə onlar arasında fərqin yaranmasından və iqtisadi rayonların zəif inkişaf etməsində aşağıdakı rolu xüsusi qeyd edilməlidir:

1. Məhsuldar qüvvələrin regionlar üzrə qeyri-münasib şəkildə paylanması, onların sosial-iqtisadi inkişafına təsir göstərir. Belə ki, iqtisadiyyatın xüsusilə də sənayenin infrastruktur sahələrinin əsas hissəsinin Bakı şəhərində cəmlənməsi, onun rayonlara nisbətən daha sürətlə inkişaf etməsi ilə yanaşı regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşmasına və əhalinin regionlardan Bakıya axınına səbəb olmuşdur.
2. Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçı müharibə nəticəsində torpaqların 20%-i zəbt olunmuş, işğal altında qalan rayonlarda mövcud iqtisadi potensial talan edilmiş, istehsal texniki və infrastruktur obyektləri dağılmış, Azərbaycan çoxsaylı insan tələfatına məruz qalmış, 1 milyona yaxın vətəndaş öz yaşayış və iş yerlərini və vətənlərini itirərək vətənlərindən qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür.

3. Azərbaycanca aparılan islahatlar nəticəsində regionlarda yaşayan əhalinin bir çox hissəsi torpaq və digər daşınmaz əmlak sahibinə çevrilməsinə baxmayaraq insanlarda insan kapitalı, eyni zamanda aqrar sektorun inkişafının təmin etməklə, o cümlədən texnikanın məişət xidmətlərinin infrastrukturun, emal müəssisələrinin və sairə kifayət qədər olmaması əldə olunmuş imkanlardan səmərəli istifadə edilməsini məhdudlaşdırmışdır.

Müasir dövrdə regional inkişaf məsələləri kompleks şəkildə dövlətin siyasi və iqtisadi həyatında səmərəli tədbirlər formasında aktuallaşdırılmışdır. Buna görə də Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi inkişafın regional baxımdan daha sürətləndirilməsi məqsədi ilə dövlətin regional siyasətində konkret tədbirlər görməklə regionların inkişafına təsir göstərən dövlət proqramını qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları xarakterinə görə daha konkret və zəruri tədbirləri əhatə edir və bütün sahələrdə səmərəli istiqamətləri regionlar üzrə müəyyənləşdirir. Proqramın əsas məqsədi isə regionların və ucqar ərazilərdə disproporsiyaların aradan qaldırılması ilə hər tərəfli proporsional inkişafın təmin edilməsinə əsaslanır.

Bu proqramlarda iqtisadi inkişafın təmin olunması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, kommunal xidmət sahəsinin inkişaf etdirilməsi, dövlət tərəfindən qəbul edilmiş istiqamətlərdə həyata keçirilmişdir.

- Regionlarda müasir tipli elektrik stansiyaların, yolların, kommunikasiya xəttlərinin və digər infrastruktur obyektlərinin inşası, yenidən qurulması və inkişafı üzrə layihələrin həyata keçirilməsi;

- kənd rayonlarında və qəsəbələrində nəqliyyatın, avtomobil yollarının və yol infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

- maliyyə infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

- əhalinin, xüsusilə də kənd əhalisinin kommunal xidmətlərlə təminatının müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılması və bu məqsədlə bütün sahələrdə restrukturizasiya tədbirlərinin davam etdirilməsi.

Dövlət proqramının icrasında Azərbaycanda sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən kompleks tədbirlər aşağıdakı kimi həyata keçirilmişdir:

1. Regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət maliyyə köməyinin artırılması;
2. Regionlarda mövcud potensial imkanlar barədə məlumat bazasının yaradılması;
3. Yerlərdə sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketing xidməti və sairə xidmətlər göstərərək mərkəzlərin yaradılması;
4. Rayonlarda turizmin inkişaf etdirilməsi;
5. Rayonlarda ticarət yarmarkalarının yaradılması;
6. Kompleks inkişafı nəzərə almaqla kadr potensialının artırılmasını və təkmilləşdirilməsini nəzərə almaq;
7. Sahibkarlıq fəaliyyətində vergi-gömrük siyasətini həyata keçirmək;
8. Təbii inhisarların tariflərinin müntəzəm şəkildə tənzimlənməsi;
9. İpoteka, lizinq kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərinin dəstəkləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi;
10. İnfrastruktur və kommunal xidmət obyektlərinin idarə edilməsində bələdiyyələrin rolunun artırılması.
11. Dövlət sahibkarlıq dialoqunun genişləndirilməsi.

Dövlət proqramlarının tədbirlər planı 3 səviyyə üzrə, yəni ölkə əhəmiyyətli tədbirlər, Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər və ölkənin iqtisadi rayonları səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlər üzrə müəyyənləşdirilmişdir. (20)

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafının konseptual əsasları 2004-2018-ci illərdə həyata keçirilmiş 3 layihəli proqrama əsaslanaraq regionlarda sosial-iqtisadi inkişafa təsir göstərir və onların həyata keçirilməsini təkmilləşdirir.

1.2. Azərbaycanca regional siyasətin formalaşmasının mərhələləri və xarakterik cəhətləri.

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. İqtisadi siyasətin reallaşmasının təmin olunması ilk növbədə hər bir sahənin inkişafında dövlətin olması mütləqdir. Hər bir dövlədə olduğu kimi Azərbaycanda da müxtəlif proseslərlə - dini, iqtisadi, sosial, bioloji, milli və həm obyektiv, həm də subyektiv qiymətləndirilə bilər. Belə bir iqtisadi sferada maraqlı olan sahə dövlətin iqtisadi siyasətinin maraq və funksiyalarıdır.

SSRİ dövründə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı inzibati - amirlik sistemi vasitəsilə həyata keçirilirdi. Ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən istehsal - təsərrüfat sahələri plan və göstərişlərin məcburi formasında idarə etmiş, gizli iqtisadiyyatın yaranmasına şərait yaratmışdır. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən islahatlar və əsasnamələr həyata keçirildi ki, iqtisadiyyatın bərpası, yenidən qurulması və dirçəldilməsi dövrü başladı. Bu prosesləri nizamlamaq üçün iqtisadiyyat dövlət tərəfindən mexanizmləri işlənilib hazırlandı. İqtisadiyyatda mexanizmlər sahəvi və ərazi tənzimlənməsi formasında reallaşdırılırdır. Sahəvi formada dövlətin pul-kredit, aqrar, maliyyə, gömrük, vergi, regional, elmi-texniki, struktur, konyuktur və s. siyasətləri daxildir. Burada siyasətin növləri hansısa bir sahəni əhatə edir. Ərazi tənzimləmə metodu isə regionlar üzrə öyrənilməsi, araşdırılması, tədqiq olunması, regionlararası əlaqələrin qurulması və s. ərazi tənzimləmə metodları aiddir. Dövlət tərəfindən region iqtisadiyyatı aşağıdakı təsir istiqamətləri vardır:

- idarə edə bilməməsi;
- regional qeyri-bərabərliyin və fərqlərin artması;
- müxtəlif təyinatlı təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi problemlərinin həll edilməməsi;
- sənaye və təsərrüfatın təşkilinin düzgün qurulmaması;
- işsizliyin artmasının qarşısının alınmaması;
- gəlirlərin bərabər və ədalətli bölüşdürülməməsi;

- təbii resursların mənimsənilməsi;
- sosial-iqtisadi problemlərin qarşısının vaxtında alınmaması və s.

Yuxarıda göstərilən təsir istiqamətləri aradan qaldırılması üçün dövlət hazırladığı regional siyasətin sosial ədalət və vətəndaşların hüquq bərabərliyini təmin edən sosial amillərdir. Sosial amillər əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına, sosial ehtiyaclarının qarşılınmasına və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinə, informasiya təminatına və s. istiqamətləndirilmişdir. Regional siyasətin iqtisadi amili isə regionlarda istehsal-təsərrüfat obyektlərinin qurulması, təbii resursların səmərəli istifadəsi, ixraca yönümlü sənayenin qurulması və sosial-iqtisadi təyinatlı proqramların həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatının regional inkişafı həyata keçirir. Müasir dövrdə dövlətin regional inkişaf bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılmışdırılması və reallaşdırılması başlanmışdır. Regional inkişaf siyasəti ilk növbədə dövlətin idarəetmə orqanlarını, regionlarda isə yerli idarəetmə orqanları tərəfindən paralel və kompleks şəkildə sosial, iqtisadi, siyasi, hüquqi fəaliyyət kimi aparılır. İqtisadi inkişaf elə həyata keçirilməlidir ki, dövlət həyata keçirə bilən iqtisadi inkişaf siyasətini regional inkişafın əsas cəhətlərinin nəzərə almaqla regionda fəaliyyət səmərəliliyini artırmaq, maddi istehsal strukturunun yaxşılaşdırılmaq, regionlararası fərqlərin aradan qaldırılmaq, sosial-iqtisadi bəzəbərlizliklərin tarazlaşdırılmaq və s. mühüm amillərdir.

Cədvəl 1.1**Regional iqtisadi inkişaf siyasətinin növləri**

Meyarlar	Regional iqtisadi inkişaf siyasətinin növləri
1. Regionun iqtisadi inkişaf siyasətinin əsasları	- maliyyə; - sosial; - struktur; - məşğulluq; - investisiya; - məskunlaşma; - ekoloji; - elmi-texniki; - aqrar və s.
2. Tətbiqi məqsədləri	- regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin tarazlaşdırılması; - regional resurslardan istifadənin optimallaşdırılması və s.
3. Reallaşdırma mexanizmi	- avtomatik (kəmiyyət göstəricilərinə uyğun bölgü); - problemlə (xüsusi proqramlar üzrə bölgü); - məqsədli (konkret regionlar üzrə bölgü);
4. Reallaşdırma forması	- maliyyə (transfərlər, güzəştlər, cərimələr); - inzibati (icazə, qadağa, lisenziyalaşdırma); - infrastruktur və s.
5. Ünvanlanıb	- şirkətlər; - vətəndaşlar; - sahə; - regional hakimiyyət orqanları.

Yuxarıda göstərilən cədvəldən dövlətin regionlar üzrə iqtisadi siyasətinin əsasını - dövlətin əsas sahələri üzrə iqtisadi siyasətinin regionlara tətbiqi təşkil edir. Bu da dövlətin iqtisadi siyasətinin regionlar üzrə tətbiqini müəyyənləşdirir. Regionda nəzərdə tutulan tədbirlər maliyyə strategiyası vasitəsilə tənzimlənir ki, bu da iqtisadi tarazlığa, iqtisadi artıma və sosial-iqtisadi inkişafa çatmaq üçün maliyyə vəsaiti birinci faktordur. Maliyyə siyasətinin regionlarda tətbiqi onun səmərəlilik səviyyəsi onun istehsal və xidmət sahələri arasında düzgün bölgü aparılmasından ibarətdir. Dövlət hər bir region üçün büdcəsindən maliyyə vəsaiti ayrılır, səmərəli istifadə edilməsi üçün regional hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirir. (17)

Regionlarda aqrar siyasətinin məqsədili həyata keçirilməsi üçün hər bir regionda əhalinin ərzaq təminatını və ərzaq təhlükəsizliyini, yerli istehsalçıların mənafələrini qorumaq lazımdır. Təbii iqlim şəraiti, torpağın məhsuldarlıq səviyyəsi və s. amillərə görə hər bir regionda kənd təsərrüfatının inkişafına yönəlmiş aqrar siyasət planları hazırlanır və həyata keçirilir.

Region iqtisadiyyatında Elmi texniki tərəqqinin inkişafı iqtisadi sferalara onun tətbihi və möhkəmləndirilməsidir. Bu da yeni tədqiqatların həyata keçirilməsinə, yaradılmış tədqiqat insitutlarında elmi araşdırmaların, laborator müayinələrin aparılmasını təsir göstərir və həyata keçirilməsini tənzimləyir. Regionda elmi texniki siyasət dövlət dəstəyi ilə həyata keçirilməsinə baxmayaraq, tədqiqatlar bəzən gözlənilən nəticələrini tətbiq edə bilmədikdə, özəl sektorlar da bu sahənin inkişafına maraq olmur və bu sahələrə investisiya yatırmaqdan çəkinirlər. Beynəlxalq standartlara cavab verən rəqabət qabiliyyətli və keyfiyyətli məhsul istehsalı elmi texniki siyasətin əsas istiqamətikimi şərtlənir, minimum resurslar şəraitində və istehsal xərcləri az olmaqla maksimum məhsul istehsal etməklə və daha çox gəlir gətirməyə istiqamətləndirilir.

Məşğulluq siyasəti isə ölkənin hər bir region üzrə tətbiq olunur. Regionlarda məşğulluq siyasətinin əsas məqsədi yeni iş yerləri, təsərrüfat kompleksləri açmaqla əhalinin işlə təminatının yaxşılaşdırılmaq, işləyənlərin hüquqlarının əmək məcəlləsi və normativ hüquqi aktlarla qorunmaq, əhalinin əmək fəaliyyəti üçün iş yerlərində normal şəraitin yaradılmaq, yeni kadrların hazırlanmaq və s. sosial iqtisadi problemlərin həllini yönəldilir.

Sosial siyasət sahəsi isə respublikamızın iqtisadi inkişafında əsas siyasət növlərindən biri hesab olunur. Əhalinin rifah halı göstəriciləri kimi tənzimlənən bu sistem respublika səviyyəsində uğurlu nəticə göstərir ki, bu da regionun xüsusi çəkisi ilə fərqlənir. Regionlarda sosial siyasətin əsas istiqamətləri təhsil və səhiyyə mərkəzlərinin yaradılması, əhalinin istirahət üçün turizm obyektlərinin, mədəniyyət və sağlamlıq mərkəzlərinin, əhaliyə məişət xidmətlərinin göstərilməsi, ekoloji layihələrin həyata keçirilməsi, ətraf mühitin qorunması, xidmət sahələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi, mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması və s kimi sosial-

iqtisadi əsaslar təşkil edir. Hər bir dövlətin qabaqcıl məqsədlərindən biri məhz bu siyasətin düzgün həyata keçirilməsidir.

Regionlarda investisiya siyasəti ölkənin iqtisadi maraqlarına və standartlara cavab verən investisiya layihələrini, sosial sahədə normativ hüquqi aktlar həm sahibkarlıq, həm də digər sahələri tənzimləyir. İnvestorlar üçün əlverişli investisiya mühitinin həyata keçirilməsində dövlət qarşıda duran məqsədlərə çatmalıdır. Regional iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə investorlar investisiya layihəsi həyata keçirir və bu sahədə mənfəət əldə edirlərsə onun işlə təminatı, gəlirlilik səviyyəsi artır.

Regional iqtisadi inkişaf müasir dövrün tələblərinə dair regional kompleks inkişafı, ümumilikdə təbii resurs imkanlar daxilində, istehsal sahələrini yenidən qurulmasını həyata keçirir və tətbiq edir. Dövlətin iqtisadi siyasəti tənzimləmə sahəsində regional inkişafı nizamlamaqla onun hər bir region üçün siyasətini tənzimləyir. Regional iqtisadi inkişaf siyasətləri fərqli formada - iqtisadi mühitin yaradılmasını, minimum sosial standartların regionlarda təmin edilməsini, sosial-iqtisadi bərabərliyə nail olunmasını, ərazi-təsərrüfat komplekslərinin qurulmasını, investorlar üçün mülayim mühitin yaradılmasını, yeni iş yerlərinin yaradılmasını, məşğulluğun bərpa olunmasını və sosial sahələrin inkişaf etdirilməsini həyata keçirir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı müxtəlif istiqamətlərlə həyata keçirilməsi bu sahələrin prioritet istiqamətlərini, onların düzgün seçilməsini və inkişafının düzgün müəyyən edilməsi ilə şərtlənir. Dövlət proqramlarının hazırlanması regional inkişaf siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bunun üçün proqramın tərtib olunmasının və gedişatının düzgün, tez və asan formada mərhələlər sistemi qurulur.

Cədvəl 1.2.**Dövlət proqramının hazırlanma qaydasını mərhələli sistemi**

I və II mərhələ	Rəhbər və mütəxəssislərin proqramla idarəetmə metodunun öyrənmələri və işlərinin aparılması;
III mərhələ	Məlumatın yığılması və işlənməsi; - problemlərin təhlili; - ən vacib problemlərin müəyyən edilməsi; - problemlər sistemli qurulması;
IV mərhələ	Məqsədlərin formalaşdırılması və “məqsədlər ağacı”nın qurulması
	Məqsədlərin dərəcələnməsi və qruplaşdırılması
V mərhələ	Aşağı səviyyələrin məqsədləri üçün tədbirlərin hazırlanması, qruplarda tədbirlərin müzakirəsi və dərəcələnməsi, məsrəflərin müəyyənləşdirilməsi;
	Təşkilatı hissə: tədbirlərin və ekspertlərin seçilməsi, reallağına, mühümlüynə və məsrəflərinə görə tədbirlərin ekspert qiymətləndirilməsi;
	Proqramların şəbəkə modelinin hazırlanması, proqnoz səmərəliliyinin hesablanması, tədbirlərin təqvimi və təsdiqi;

Göstərilən sxemdən bəlli olur ki, hər bir istiqamət üzrə tədbirlərin ilkin konsepsiyası müəyyən olunur və məqsədlər qoyulur. Hər bir mərhələ özündə məqsədlərin seçilməsini, dərəcələnməsini, reallığa görə qiymətləndirilməsini təhlilini aparır və “məqsədlər ağacı” qurulur. Məqsədlər ağacı inkişaf üzrə alternativlərin öyrənilməsini, az əhəmiyyətli qrup üzrə seçilməsini, resurs və maliyyə baxımından bəzi tədbirlərin məqsədlər ağacından çıxarılmasını tənzimləyə bilər.

Regional dövlət proqramlarının reallaşdırılması üçün istehsal və xidmət sahələri iki istiqamətdə aparılır. Bu da aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

I. Həyata keçirilən tədbirlər və bununla bağlı siyasət;

II. Həyata keçirilməsi tədbirlərin dəstəklənməsi və tədbirlərlə bağlı siyasət.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2004-2008-ci illər) prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında”

fərmanında qarşıya qoyduğu strateji vəzifənin - Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı və iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlətə çevrilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsində çox mühüm mərhələdir.

Regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturunu yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə 2004-cü il fevral ayının 11-də respublika prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı təsdiq olunmuş və icrasına başlanmışdır. Bu proqram ölkənin hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafında əvəzsiz rol oynayan bir sənəddir. Yerinə yetirildiyi təqdirdə “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” prezident fərmanının icrasının ümumi istiqamətidir.

Proqramda öncə müstəqillik illərində, Azərbaycanda iqtisadiyyatının inkişafı, bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində əldə edilmiş nailiyyətlər təhlil olunur və qiymətləndirilir: ümumi nəticə belədir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf edir, maliyyə imkanları genişlənmiş və bir sıra sosial problemləri həll etmək iqtidarındadır. Bu proqram “Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlətə çevrilməsi və iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi” strategiyasının həyata keçirilməsində çox mühüm mərhələdir. (2)

Dövlət Proqramının əsas məqsədi “Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaqdır”.

Proqramda sabit və davamlı inkişafı təmin etmək üçün 46 respublika miqyaslı tədbir-inkişaf istiqaməti və respublikadaxili iqtisadi rayonların kompleks sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün 668 region miqyaslı tədbir həyata keçirmək proqnozlaşdırılmışdır. Dövlət proqramı Azərbaycanın regionlarının, xüsusilə Bakı şəhərindən kənar ərazilərin inkişafını nəzərdə tutan regional siyasətdə və regionların inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcıdır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev sənədin davamı kimi 2009-cu il aprel ayının 14-də “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında fərman qəbul etmişdir. Proqramın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Prezidentimizin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” özündə əsas 9 strateji məqsədi əks etdirir. Belə ki, makroiqtisadi sabitliyi saxlamaq və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhəlinin gəlir əldə etmək imkanlarının genişləndirilməsi, yaşlı əhəlinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi, təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramının əsas strateji istiqamətlərindəndir. Bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2008-2015-ci illərdə ölkədə işsizlik səviyyəsinin 3-4 % həddində, yoxsulluğun səviyyəsinin isə 2 dəfə azaldılması nəzərdə tutulur.

Dövlət Proqramının nəticəsi Azərbaycanda bütün infrastrukturun dünya səviyyəsinə çatmasıdır. Bu baxımından Regional Proqramında ölkə iqtisadiyyatının hər bir sahələri və regionlar üzrə bu vaxta qədər həll olunmamış bütün məsələlərin əks olunması prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Sosial-

iqtisadi inkişaf mərhələsində ölkəmizdə iqtisadiyyatın dinamik inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi sahəsində dövlət məqsədyönlü siyasət həyata keçirir. Bu da bütün regionlarda mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun inkişafına, kommunal xidmətə və digər infrastruktur obyektlərinin, müəssisələrdə istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yönəldilmişdir. Bu proqram da hənçinin rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiqinin sürətləndirilməsini, sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılmasını və hər ilin tələblərinə uyğun təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və digər sahələrin inşası, yenidənqurulması kimi tədbirlər kompleks tədbirlər nəzərdə tutulub və müəyyən hissəsi həyata keçirilib.

Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən 2014-2018-ci illər üzrə proqramın üçüncü mərhələsidir ki, bu da davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Regionların inkişafı qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş sosial-iqtisadi inkişafa dair ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafınının, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin, sahibkarlığın inkişafının yaxşılaşdırılmasının, investisiya qoyuluşunun artmasının, iş yerlərinin açılmasının, əhalinin məşğulluğunun artırılmasının və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasının istiqamətləndirilməsinə təkan vermişdir.

Azərbaycanın maliyyə imkanlarının artmasında, infrastrukturun yaradılmasında, ən yeni texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin fəaliyyətində, sahibkarlığın dəstəklənməsində, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsində, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılmasında son 10 ildə sahələrdə böyük uğurlar qazanılmışdır.

Son illərdə bölgələrin inkişafı yeni mərhələsinin keyfiyyətli yüksəlməsində dövlət tərəfindən qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası böyük rol oynayır. Regionların 2004 –cü ildən hərtərəfli inkişafını nəzərə alaraq və məqsədyönlü siyasətin davamlılığı "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" ardıcıl uğurları göz qabağındadır. Bu

proqramın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə bərabər, makroiqtisadi sabitliyin təminatında, regionlarda sahibkarlığın genişlənməsində, iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastrukturun həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin yüksəldilməsində müstəsna rolu böyükdür.

(8)

Azərbaycan Respublikasının regional siyasəti regionaların qarşılıqlı hərəkəti səviyyədə, bir də regionların proporsional inkişafı səviyyəsində aparılır. Regional inkişafın xarakterik cəhəti dövlət tərəfindən həyata keçirilən 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən “Dövlət Proqram”ların təcəssümüdür.

1.3. Regional inkişafın tənzimlənməsinin forma və metodları.

Regional siyasətdə də hər bir elm kimi öz predmetini müəyyən metodların vasitəsilə öyrənir. Metod yunanca «methodoc» sözündən olub, tədqiqat yolu deməkdir. Tədqiqat metodu və ya onun dərkətməsi hər bir sahə üzrə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaqdır. Burada hər bir il üçün dünyanın obyekt və hadisələrinin qarşılıqlı təsir və inkişaf vəziyyəti nəzərə alınır. İnsan davranışının əsasını ümumelmi metodlar təşkil edir. Bununla bərabər elmi, ixtisaslaşdırılmış metodlar da mövcuddur ki, onlar özlüyündə gerçəkliyin dərk edilməsinin konkret üsul və metodlarını, vasitələrini təşkil edir. Əgər birincilər bütün elmlərdə istifadə edilirsə, ikincilər isə konkret elm sahələrində tətbiq olunur. Regional siyasətin elmi əsaslandırılması üçün dərkətmənin həm ümumelmi, həm də spesifik metodlar vasitəsilə təhlil aparılır. İstifadə olunmuş metodların məcmuu nə qədər genişdirsə, tədqiqat obyektinin və predmetlərin dərk edilməsi daha dərin olur və qəbul edilən qərar daha əsaslandırılmış olur.

Regional siyasətin əsas metodlarından biri müqayisəli coğrafi metoddur. Tamamilə yeni bir yerdə olarkən, həmişə insan özünə tanış olan landşaftı, yada salır və onu yenidən gördüyü ilə müqayisə edir. Eyni cür hərəkəti o həm də şəhər, qəsəbə, təsərrüfat, arxitektura və s. xüsusiyyətlərinə tətbiq edir. Faktları toplayaraq təhlil etməklə insan nəticələr çıxarır və intuisiyaya əsaslanan qərarlar qəbul edir.

Ümumi mənada müqayisə obyektlərin oxşarlığının və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsidir. Bütün bu obyektləri heç bir cihazsız və statistik məlumatsız vizual tədqiqatlar aparmaqla müqayisə etmək mümkündür. Müqayisə haqqında danışarkən biz əsasən daha əhəmiyyətli xüsusiyyətlərin oxşarlığını qeyd edərkən bəzən bir çox fərqləndirici cəhətləri yaddan çıxarıyıq. Məsələn, təsərrüfat müəssisələrinin istehsal strukturunu buraxılan məhsulun həcmi üzrə müqayisə edərkən biz onları nəqliyyat xəttləri və s. infrastruktur elementləri ilə təmin olunma, istehsal binalarının layihə xüsusiyyətlərini nəzərə almırıq. Lakin təminat şərtlərini müqayisə edərkən (məsələn, seloz kağız kombinatlarının oduncaq ilə təminatı) bizi ilk növbədə nəqliyyat şərtləri: dəmir yol xəttlərinin olması, meşənin

(oduncağın) su nəqliyyatına, suya yaxınlığı, avtomobil yollarının vəziyyəti və s. maraqlandırır. Obyektlərin tipləşdirilməsi vəzifələrini lazımi səviyyədə həll etmək üçün müqayisə elementləri çox olmalıdır. Obyektləri bir qrupa və yaxud tipə, alttərə, sinifə və s. aid etmək üçün funksional təyinatına görə (məsələn, sənaye mərkəzləri, nəqliyyat qovşaqları, ticarət mərkəzləri, turizm mərkəzləri və nəffüz zalları), strukturlara (məsələn, maşınqayırma, ağac emalı, yeyinti sənayesi; xalqların çoxluğuna görə (ləzgi, avar, talış, rus, gürcü) regionlar) görə, iqtisadi-coğrafi vəziyyətə görə (məsələn, dənizkənarı sahələr, iri şəhərlərə meyilli ərazilər, sərhədyanı regionlar) və s. sistemləşdirmək lazımdır. (12)

Obyektləri tipləşdirən zaman başqa obyektləri müqayisə etmək üçün etalonları seçmək imkanları yaranır. Bu müqayisəli - coğrafi metodun müxtəlifliyidir – etalonlar metodudur. Məsələn, kənd təsərrüfatında təcrübi təsərrüfatların sahələri, onların məhsuldarlığı bütün oxşar təbii şəraitdə yerləşən digər təsərrüfatlar üçün etalon rolunu oynayır.

Kompleks regional təsərrüfatlarda obyektləri müxtəlif əlamətlərə görə təsnifləşdirmək çətin olduğuna görə eyni təbii şəraitdə olan obyektlərin öyrənilməsi zamanı analogiya metodundan istifadə olunur. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, eyni təbii və iqtisadi-coğrafi şəraitə malik bir regional tərkib elementini digəri ilə müqayisə olunur. Bu metoddan mənimsənilmiş ərazilərin inkişaf təcrübəsi ilə müqayisədə yeni mənimsəniləcək regionların inkişaf strategiyasını seçmək daha çox istifadə olunur. Qeyd edək ki, adətən dərin iqtisadi xarakterə malik tədqiqatlar başlıca olaraq statistik metodlara əsaslanır. Lakin əldə edilmiş məlumatlar kifayət olmadıqda tədqiqatçı məcburi şəkildə bilavasitə «yerlərdə» - müəssisələrdə, firmalarda, tarlada, fermada və s. məlumat toplamalı olurlar. Belə hallarda tədqiqatçı səyyar tədqiqat metodundan istifadə edir. Bu metodun köməyi ilə öyrənilən obyektin planlaşdırılan strukturu və hədləri, əhalinin həyat şəraitində, keyfiyyətində ərazi fərqlər, ərazinin mənimsənilməsi səviyyəsi, əhalinin və istehsalın ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqələri araşdırılır.

Region daxilində başdan-başa səyyar tədqiqatları mümkün olmadıqda tipik obyektlərin seçmə müşahidəsi aparılır ki, buna da açarlar metodu deyilir. Onun

mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada sonradan həm kompleks şəkildə, həm də əşya üzrə tədqiq etmək üçün tipik obyektlər, «açarlar» seçilir. Əldə edilən nəticələr tipik bütöv hadisələr və proseslər üzrə yayırlar. Məsələn, urbanizasiya proseslərini tipik urbanizasiyalaşmış rayonları öyrənmək, kənd yerlərində əhalinin həyat səviyyəsini ayrı-ayrı kənd yaşayış məntəqələrini, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları, meşə massivlərini və s. kompleks öyrənməklə dərk etmək olar.

Regional siyasətin tədqiqat metodları içərisində statistik metodun xüsusi çəkisi vardır. Statistik metod statistik məlumatlara əsaslanaraq toplanmış məlumatların sistemləşməsini, obyektlərin vəziyyətinə təsir edən faktorların miqdar xarakteristikasını müəyyən edir, obyektlərin özünün konkret miqdar və keyfiyyət xüsusiyyətləri üzrə müqayisə etməyə imkan verir. Statistik metodun tərkib elementi olaraq regionların xarakteristikası zamanı orta kəmiyyətlərin hesablanması metodundan geniş istifadə olunur. Məsələn, bu göstərici obyektin xüsusiyyətinə uyğun hesablanır:

a) əhalinin orta sıxlığı:

$$\Theta_{\text{orta SIX}} = \Theta_s / S \quad (1.1.)$$

burada $\Theta_{\text{orta SIX}}$ – əhalinin orta sıxlığı, Θ_s – əhalinin sayı, S isə müvafiq sahədir.

b) nəqliyyat şəbəkəsinin orta sıxlığı:

$$\frac{L}{S}; \frac{L}{\sqrt{SP}} \text{ və } \frac{L}{\sqrt[3]{SPQ}}; \quad (1.2.)$$

burada, L – nəqliyyat yollarının uzunluğu;

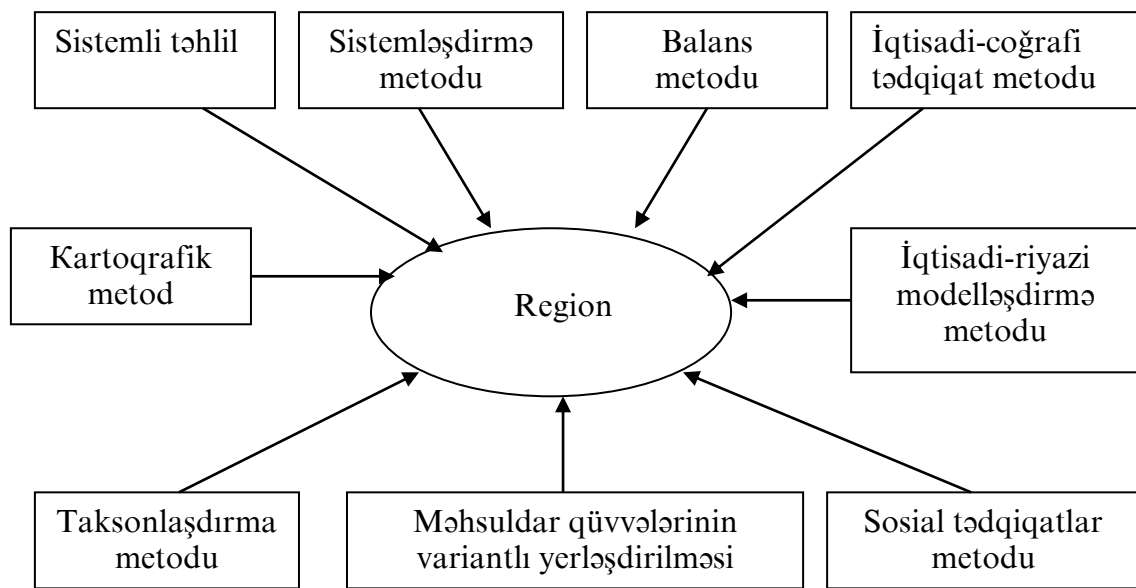
Q – yük kütləsinin həcmi.

Bu göstəricilərdən istifadə etməklə regionun spesifikasiyasını dəqiq xarakterizə etmək olar, ərazinin bu və ya digər obyektlərlə təchiz olunması dərəcəsinə dair nəticə çıxarmaq olar. İstehsalın ərazi təşkili və yerləşdirilməsi, yaşayış məntəqələrinin, inzibati-ərazi quruluşunun planlaşdırılması işində orta kəmiyyət göstəricilərindən istifadə olunur. Təcrübədə bir sıra orta kəmiyyət növləri fərqləndirilir: orta arifmetik, orta harmonik, orta həndəsi, orta kvadratik və s. Onların differensiallaşmasını davam etdirmək olar. Məsələn, sadə və orta

arifmetik ölçüsü; birincisi bu və ya digər fərdi hadisənin orta ölçüsünü, ikincisi isə qruplaşdırılmış fərdi ölçülərin orta kəmiyyətini göstərir.

Orta harmonik hadisənin fərdi kəmiyyəti məlum olub, həmin hadisənin təkrarlanma tezliyi naməlum olduqda tətbiq olunur. Orta həndəsi kəmiyyət müəyyən bir ərazidə vaxt vahidi ərzində baş verən artımı müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, regionda, şəhərdə əhalinin, əmək qabiliyyətlilərin qruplar üzrə orta illik artım sürəti, orta illik artma və ya azalma və s. Orta kvadratik kəmiyyətlər kvadrat ölçülərlə ölçülən, yəni kvadrat kilometr, kvadrat metr ilə ölçülən ərazi xarakterli göstəricilərdə tətbiq olunur.

Regionşünasların tədqiqatlarında iqtisadi metodların geniş kompleksi istifadə olunur ki, bunlardan əsasları aşağıdakılardır:

Sxem 1.1. Regional inkişafın tədqiqi üsulları.

Regional siyasətin təşkilinin dərk edilməsinin əsas metodlarından biri də müqayisəli təhlil metodudur (statistik metodun tərkibi). Regional fərqlərin təyin edilməsi, inkişafın təbii və iqtisadi faktorlarının qarşılaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir. Mütləq göstəriciləri müqayisə etməklə heç də həmişə düzgün nəticə vermir. Məsələn, yanacaq-enerji potensialı yalnız ehtiyatın həcminə görə yox, həm də yanacağın kaloriliyi ilə, regionun nəqliyyat təchizatını yalnız yolların

uzunluğuna görə yox, həm də nəqliyyat sisteminin buraxılış qabiliyyətinə təsir göstərən nəqliyyat vasitələrinin texniki-iqtisadi xarakteristikası ilə müəyyən edilir. Müqayisəli təhlilin əsas meyarı kimi təmərküzləşmə (konsentrasiya) göstəricisi çıxış edir. Bu müəyyən ərazidə halların sıxlığında əks olunur (əhali, nəqliyyat, əkin sahəsi və s.). Həmçinin də obyektlər, ərazi-yaşayış məntəqələri, şəhərlər arasında məsafənin ölçülməsi ilə təyin edilir. Statistik metodun tərkib hissəsi kimi həm də korrelyasiya – reqressiya analizi metodu da çıxış edir. Bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, faktorların çoxluğunun içərisindən ən əsas olaraq biri seçilir və ikinci dərəcəli faktorların təsiri süni olaraq söndürülür, təsadüfi hal kimi nəzərdən keçirilir. Statistik metodun növ müxtəlifliyinin bir forması da balans metodudur. Balans metodundan regional tədqiqatlar zamanı əmək resurslarının vəziyyəti və istifadə edilməsi balansının, ehtiyatlar və təbii resurslardan istifadə balansının, nəqliyyat – iqtisadi balansının və material-texniki balansların tərtib olunmasında istifadə olunur. Balans metodu regional miqyasında tələbatın və resursların uzlaşdırılmasını təmin edir.

Regional dövrlər və sahələrarası balansın işlənilib hazırlanması metodları. Dövrü (dövrülük) metodu ən yeni metodlardan biri kimi regional tədqiqatlarda daha geniş istifadə edilməyə başlamışdır. N.N.Kolosovski 30-40-ci illərdə enerji-istehsal dövrləri metodunu yaratmışdır. Bunun köməyi ilə regionda xammaldan və enerjiden başlayaraq hazır məhsul istehsalına qədər davam edən təkrar istehsal proseslərinin texnoloji ardıcılığı müəyyən edilir.

Regional sahələrarası balansın işlənilib hazırlanması metodu regional siyasətin əsas metodlarından olub, statistik metodla riyazi modelləşmə metodları arasında aralıq funksiyasını yerinə yetirir. Bu metod regionun istehsal prosesinin təhlili və proqnozlaşdırılması zamanı, həmçinin onun iqtisadiyyatının diaqnostikası zamanı tətbiq olunur. Bu metodun əsas göstəricisi kimi regional ümumi məhsul göstəricisi çıxış edir. Təsərrüfatın hər bir sektorunun regionun maliyyə vəziyyətinə təsiri, istehsal strukturlarında əmək haqqı və gəlirlərin payı, məhsul istehsalına çəkilən xərclər və s. göstəricilər də bu metodun köməyi ilə müəyyən olunur. Belə tədqiqatlar məhsul istehsalı və bölgüsünün sahələrarası balansına əsaslanır.

Sahələrarası balansın başlıca məqsədi ölkə və region ərazisində ictimai məhsul istehsalı və bölüşdürülməsi prosesini əks etdirir. Sahələrarası balansın təhlili sahə bölgüsündə məcmu ictimai məhsul istehsalı və istifadə edilməsi prosesinə kompleks xarakteristika verməyə imkan verir. Dəyər balansının əsasında ictimai geniş təkrar müxtəlif rollara malik istehsal prosesində müxtəlif rollara malik məcmu məhsulun 2 hissəsi – aralıq və son məhsula bölünməsi dayanır.

Sahələr arasına balansın birinci bölməsi (birinci kvadrant) sahələrarası istehsal əlaqələrinin şahmat cədvəlini əks etdirir. Cədvəlin üfuqi və şaquli sətirlərində eyni maddi istehsal sahələri öz əksini tapır və qeyd olunan sətirlərdəki göstəricilər məhsulların sahələrarası axınların həcmi göstərir.

Balansın ikinci bölməsində son məhsulun strukturu, üçüncüdə onun dəyəri və sonuncu – dördüncü kvadrantda milli gəlirin bölüşdürülməsi və son istifadəsinin elementləri əks etdirilir. (18)

Dəyər ifadəsində balansı işləyib hazırlamaq üçün xətti tənlikləri özündə əks etdirən iqtisadi-riyazi modeldən istifadə olunur. Adətən bu sistem Leontyev təklifi adlanır.

Müasir dövrdə regional siyasətin tədqiqində modelləşdirmə metodlarından geniş istifadə olunur. Ümumi mənada modelləşdirmə dedikdə, təbii şərtlərdən fərqli şəraitdə meydana gələn obyektlərin, proseslərin və hadisələrin tədqiqatı başa düşülür. İstənilən modelləşdirmə özündə həm fiziki və həndəsi meyillərlə yanaşı, həm də vaxt amili, yəni vaxtın adekvatlığını əks etdirir. Yəni məkan-zaman koordinatının məzmununa uyğun gəlir. Regional siyasət üçün əsasən riyazi və məntiqi cihazların vasitəsi ilə hazırlanan informasiya modelləri istifadə olunur. Çoxsaylı modellərdən regional siyasət üçün xüsusi əhəmiyyəti kəsb edən riyazi və məntiqi vasitələrlə işlənilib hazırlanan informasiya modelidir. Modelləşdirmənin formalaşdırıla bilən modellərini riyazi modellərə, qalan metodları isə məntiqi metodlara aid edirlər. Regional sisteminin modelləşdirilməsində zaman-məkan müstəvisində gedən bütün hadisə və proseslərin (qarşılıqlı əlaqəli olan) mürəkkəbliyi nəzərə alınmalıdır. Bununla bərabər model təcrübi istifadə üçün

maksimum yararlı olmalıdır, yəni qərar qəbul edən şəxsə aydın olmalıdır. Lakin modelin sadələşdirilməsinin də müəyyən həddi var.

Regional proseslərin modelləşdirilməsinin əsas xüsusiyyəti odur ki, daha yüksək iyerarxik dərəcəli hadisə, proses və obyektlərin birbaşa və əks əlaqələrinin təmin olunmasıdır. Yəni, mikrosəviyyənin inkişafı makrosəviyyədən, makrosəviyyənin inkişafı isə mikrosəviyyəlidən asıldır.

Məntiqi modelləşdirmə təsviri və kartoqrafik modellərə əsaslanır.

Kartoqrafik metod modelləşdirmənin bir hissəsi olsa da nisbətən müstəqildir.

Xəritə çox və az dərəcədə mürəkkəb sistem olub, obyektin bu və ya digər tərəfini yeni məlumat mənbəyi kimi əks edir. Sosial-iqtisadi xəritə məkan, proses və strukturu tam əks edir və özündə cəmiyyətin məkan təsnifi haqqında tam informasiya daşıyır.

Proqram - məqsədli metod regional siyasətin geniş istifadə edilən metodlarından biridir. Bu metod mürəkkəb problemlərin həllinə yönəlib, ölkənin və onun regionlarının uzunmüddətli sosial-iqtisadi proqnozlarının hazırlanması ilə bağlıdır. O, sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlərinin formalaşdırılmasına, onların daha xırda alt məqsədlərə bölünməsinə və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan resursların aşkarlanmasına əsaslanmalıdır.

Proqram - məqsədli metodunun məntiqinin ardıcılığı belədir: problem – məqsəd – resurs – təşkilat – qərar (həyata keçirilməsi). Bu ardıcılığın elementləri bir yerdə özlüyündə məqsədli kompleks proqramını təşkil edir. Siyasi statusundan asılı olmayaraq hər bir ərazi vahidinin inkişaf modelinin formalaşdırılması bir neçə cəhətdən vacibdir:

- a) dünya təcrübəsi göstərir ki, ərazi vahidinin xüsusilə sosial-iqtisadi inkişafının rəvanlığı və dayanıqlığı yerli imkan və xüsusiyyətlərə əsaslandıqda uzun ömürlü olur və cari kənar təsirləri asanlıqla kompensasiya edə bilər.
- b) sosial-iqtisadi inkişaf məqsədyönlü seçilmiş prioritetli lokal hədəflərə çatmağa istiqamətləndirildikdə, potensialın sürətli və səmərəli reallaşdırılması mümkün olur və regiondan kənar şəraitin xüsusiyyətlərindən daha yaxşı bəhrələnir.

v) həmişə qapalı olmayan iqtisadi məkan şəraitində yerləşməsinə görə ərazi vahidinin sosial-iqtisadi inkişafı daxili proseslərin məntiqi ilə uzun müddət ərzində rəşional idarəolunma imkanlarına malik olmur.

q) sosial-iqtisadi inkişaf region müstəvisində iqtisadi idarəetmənin bütün rıçaqlarına malik olmur (məsələn, iqtisadi idarəetmənin valyuta vasitələri). Başqa sözlə ərazi vahidinin iqtisadi sisteminin bütövlüyünü təmin etmək əməli cəhətdən mümkün deyildir və s.

Yuxarıda sadalananlardan aydın olur ki, siyasi və iqtisadi müstəqilliyə malik olmayan hər bir ərazi vahidinin özünəməxsus sosial-iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması ciddi elmi-nəzəri və əməli iqtisadi problemdir. Bu problemin həllinə dünya təcrübəsində müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Yanaşmaların müxtəlifliyi ölkənin ümumi iqtisadi inkişaf ənənələri, təsərrüfatçılıq mexanizmi, iqtisadi strategiya və konkret iqtisadi siyasətin xarakteri, ərazilərin təbii-iqtisadi potensial müxtəlifliyi və ölkələrarası regional və dünyəvi inteqrasiya proseslərinin xüsusiyyətləri və s. ilə izah olunur.

Regional siyasətin indiki mərhələdəki əsas metodoloji prinsipi – regionların maraqlarına cavab verən özünüinkişaf potensialının reallaşdırmaqla regionların inkişafına məsuliyyəti yerli hakimiyyətə verilməsi təşkil edir. Müasir dövrdə regional siyasətə belə yaxınlaşma dünya təcrübəsində daha çox tətbiq olunur. Lakin müasir təcrübədə zəif regionlara investisiya axınını stimullaşdırmaqla regionlararası fərqləri dövlətin iştirakı ilə tənzimləməyi nəzərdə tutan Rost Keyns nəzəriyyəsi, tənzimlənməyən bazarın regionlararası fərqləri silə biləcəyini qəbul edən neoklassik nəzəriyyə və s. kimi nəzəri baxışlarda istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının indiki inkişaf şəraitində regional sosial-iqtisadi siyasət aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar.

1. Regional siyasət inkişafın sürət və xarakterinə məsuliyyəti yerli idarəetmə orqanlarının üzərinə qoymaqla, regionun təbii-iqtisadi, demoqrafik potensialının tam reallaşmasını təmin etməlidir. Başqa sözlə, müəyyən ümumdövlət iqtisadi siyasət çərçivəsində regionun iqtisadi fəaliyyətin potensiala tam adekvatlığı təmin olunmalıdır.

2. Regionun iqtisadi fəaliyyətdə məsuliyyəti onun müstəqil iqtisadi məkana çevrilməməsidir. Başqa sözlə, ölkənin digər regionları arasında bütün istehsal faktorlarının qarşılıqlı hərəkətinin tam sərbəstliyi təmin olunmalıdır. Əlbəttə xüsusi iqtisadi rejim qaydalarının tətbiqində müvafiq istisnalar mümkündür.

3. Azərbaycanın milli tarixi xüsusiyyətlərinin və etnik müxtəlifliyini nəzərə alaraq hər hansı bir ərazinin təbii-iqtisadi potensialını orada məskunlaşmış əhali qrupunun mülkiyyəti hesab etmək olmaz. Başqa sözlə respublikanın bütün ərazisində təbii-iqtisadi ehtiyatların ümumi mənafeyə xidməti təmin edilməlidir.

4. Ölkənin geosiyasi mövqeyi, milli-etnik tərkibini nəzərə alaraq iqtisadi rayonlaşma və ya xüsusi fəaliyyət zonalarının yaradılmasında milli-etnik tərkibin yekcinsliyi yol verilməzdir.

5. Regional siyasətin əsas vəzifələrindən biri ölkə daxilində regionlararası əmək bölgüsünün beynəlxalq əmək bölgüsü prinsipləri, müqayisəli üstünlüklər və istehsal faktorlarının qarşılıqlı əvəzlənməsi prinsipləri üzərində qurulmasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır.

6. Regional siyasət ölkənin iqtisadi fəzasının bütövlüyünə xidmət etməklə, anklav və ya problemlı regionlarda xüsusi iqtisadi rejim yaradılmasını istisna etmir. Azərbaycan şəraitində iqtisadi federalizm yol verilməzdir.

7. Regionda iqtisadi fəaliyyətin idarə olunması üfiqi və şaquli modellərin tətbiqi ilə həyata keçirilir. Bu zaman vertikal sistemin aparıcılığı təmin olunmalıdır.

Regional siyasət, regional inkişafın tənzimlənməsi və idarə olunması Dövlətin müxtəlif mərkəzi, yerli və sahəvi idarəetmə orqanları arasında onların hər birinin hüquq və vəzifələrini müəyyən etməklə bölüşdürülür. (21)

Demokratik ölkələrin təcrübəsində regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsində qanunverici və icraedici orqanlar böyük rol oynayır. Ölkədə regionların idarə olunmasında qanunvericilik funksiyasını Azərbaycan dövləti miqyasında Milli Məclis və onun müvafiq komissiyaları, habelə Naxçıvan MR Ali Məclisi və onun müvafiq komissiyaları yerinə yetirir. Respublika Milli Məclisinin, Muxtar Respublika Ali Məclisinin və onun daimi komissiyalarının

qanunvericilik və idarəetmə fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının və iqtisadi münasibətlərin bütün sahələrini əhatə edir. Bu sənaye, nəqliyyat və rabitə, kənd təsərrüfatı, büdcə, maliyyə, bank, pul-kredit münasibətləri, təhsil, elm, səhiyyə, ticarət, ictimai iaşə sahələri və i.a. Muxtar Respublikanın Ali Məclisi, müxtəlif yerli hakimiyyət orqanları da öz səviyyəsində həmin idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Həmçinin regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsində yerli icra hakimiyyəti orqanları da mühüm rol oynayırlar. Bu orqanlar inzibati-ərazi (rayon, şəhər, kənd, qəsəbə, əgər varsa ölkə,vilayət) səviyyəsində idarəetmə funksiyasını yerinə yetirirlər. İcra hakimiyyət orqanı nəzdində müxtəlif komissiyalar, şöbələr, idarələr formalaşır. Yerli icra hakimiyyət orqanları daimi şuralar təşkil edir, icraedici və sərəncamçı orqanları yaradır.

II. FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONAL İNKİŞAFIN VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1. Azərbaycanda regional inkişafın mövcud vəziyyətinin kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi.

Dövlət Proqramının icrası regionlarda vətəndaşların sosial həyatının yüksəldilməsi, ölkədə qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına yönələn tədbirlər mühüm istiqamətində addımıdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi qiymətləndirərkən onun həyat keyfiyyətinin nəzərə alınmır, ancaq onun son dövrdə üçün iqtisad elminin və siyasi təcrübənin əhəmiyyəti nəzərə alınır.

Çoxməqsədli və çoxmeyarlı bir prosesi əhatə edən regionların inkişafı bir birindən məzmunca fərqlənirlər. Bunlar arasında fərqlənən regionlar Bakı şəhəri, Abşeron, Gəncə, Lənkəran, Aran, Quba-Xaçmaz, Dağlıq Şirvan regionları məzmununa və inkişafına görə fərqlənir ki, bu da regionun xüsusiyyətlərindən, istehsal strukturundan, kompleks inkişafından, ixtisaslaşmasından asılıdır.

Sosial-iqtisadi vəziyyəti və dərinliyi xarakterizə edən parametrlər iqtisadiyyatın yenidən qurulmasında, iqtisadi islahatlar regionlarda resursların, xüsusilə maliyyə resurslarının inkişafı ilə həyata keçirilir. Bunun nəticəsində olaraq regionlar sürətlə inkişaf edə bilər.

İqtisadiyyatda praktiki olaraq regional inkişafı hesablanma üsulu elə olmalıdır ki, ölçü vahidi olmayan psixoloji, estetik və sosial xarakterli faktorları nəzərə almaqla qiymətləndirmək olar. Əlavə olaraq regionallada əhalinin əkin sahələrinin təmin edilməsi, həmçinin sosial sahələr, təbii resurslar, həmçinin adambaşına düşən məhsul buraxılışı qiymətlər daxilində dəyişdirilərək tətbiq olunur. Bu səbəbdən oxşarlığı artırmaq üçün dəyişən qiymətlərini müəyyən intervallarda aparmaq olar.

Regionların inkişaf səviyyəsi hər proqramın yerinə yetirilməsində pillə-pillə mərhələli şəkildə qiymətləndirilir. Bu da regionların ayrı-ayrı sahələri üzrə

göstəricilər sistemi müəyyən etməklə tətbiq olunur. İqtisadi proseslərin insan faktorunun qiymətləndirilməsini və keyfiyyətini nəzərə alaraq məqsədli linqvistik göstəricilər sistemindən də istifadə edirlər. Bu zaman onlar hər bir regionun mühitinə uyğun onun təbii-coğrafi mühiti, iqtisadi fəaliyyəti və digər ixtisaslaşmış sahələrə görə fərqlənirlər. Həm də hər region öz sahəsi üzrə həm kənd təsərrüfatı, həm də sənaye istehsalı yönümlü olması onun regionlararası ixtisaslaşması təyin edilir. Ölkə üzrə hər makroiqtisadi göstəricinin müəyyən edilməklə ÜDM –u müəyyən etmək olar. (6)

Azərbaycanda regional inkişaf tədbirləri nəticəsində müstəqillik illərində ölkə iqtisadiyyatının davamlı yüksəlişi və sürətli inkişafı təmin edilmiş, ümumi daxili məhsulun artımına yiyələnmişdir.

Cədvəl 2.1.

Ümumi daxili məhsulun göstərilən illər üzrə statistik göstəriciləri

	CƏMİ			ADAMBAŞINA		
	Milyon manatla	Milyon dollarla	Milyon avro ilə	Manatla	Dollarla	Avro ilə
2002	6062,5	6235,9	6603,3	747,5	768,9	814,2
2003	7146,5	7276,0	6431,9	872,7	888,5	785,4
2004	8530,2	8680,4	6980,0	1030,4	1048,5	843,2
2005	12522,5	13238,7	10603,3	1494,3	1579,8	1265,3
2006	18746,2	20983,0	16713,8	2208,2	2471,6	1968,8
2007	28360,5	33050,3	24126,3	3296,6	3841,7	2804,4
2008	40137,2	48852,5	33174,0	4603,7	5603,3	3805,1
2009	35601,5	44297,0	31738,9	4033,2	5018,2	3595,6
2010	42465,0	52909,3	39952,0	4753,0	5922,0	4471,7
2011	52082,0	65951,6	47377,4	5752,9	7285,0	5233,3
2012	54743,70	68730,9	53439,2	5884,5	7490,5	5823,9
2013	58182,0	73560,5	55371,5	6207,3	7912,5	5956,0
2014	59014,1	75234,7	63002,1	6227,2	7938,6	6647,8
2015	54352,0	34841,0	32170,5	5665,8	3631,9	3353,5
2016	60393,6	37843,0	34199,9	6266,3	3926,5	3548,5

Cədvəldən də göründüyü kimi, ÜDM hər il artmaqda davam etmişdir. 2004-cü ildən 2016-ci ilədək ÜDM-in həcmi 7,1 dəfə artaraq 60393,6 manat, adambaşına düşən ÜDM-in həcmi isə 6,1 dəfə artaraq 6266,3 manat olmuşdur.

Büdcə xərcləri isə 2004-ü ildən 2009-cu ilədək təxminən 7 dəfə artaraq 1503,7 mln.manatdan 10503,9 mln. manat olmuşdur.

Dövlət proqramında müxtəlif sahələri üzrə 927 tədbir nəzərdə tutulub ki, bu da bir çox sahələr üzrə makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsində, 9 iqtisadi rayon və inzibati rayonlar üzrə tədbirlərin əhatəsidir. Ötən illər ərzində qarşıya qoyulmuş məqsədlər, statistik göstəricilər və bölgələrdə istifadəyə verilmiş obyektlər bunu sübut edir. Hər bir dövlətin inkişafı onun regionlarının inkişafı ilə ölçülür. İqtisadi rayonların inkişafı respublikada işsizliyin aradan qaldırılmasına, urbanizasiyanın qarşısının alınmasında və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında aparıcı rol oynayır. Xüsusilə də, Azərbaycan hökuməti də son illərdə regionların inkişafına xüsusi diqqət yetirir.

Regionların inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər görülür. Yenilənən infrastruktur yaradılıb, müəssisələr açılır və dövlət proqramına müvafiq olaraq ölkənin yeni məşğulluq strategiyası hazırlanır. Dövlət özəlləşdirməni sürətləndirir, orta və iri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi və onların satışını təşkil edir. Regionlardakı istehsal müəssisələri bərpa olunur, sosial obyektlər inşa edilir, kommunal xidmətlər yaxşılaşdırılır və ya yeniləri ilə əvəz olunur.

Ötən dövr ərzində hökumət regionlarda enerji probleminin həlli üçün böyük miqdarda vəsait ayırıb. Bir çox bölgələrdə dövlət büdcəsi hesabına modul tipli elektrik stansiyaları yaradılıb. Ötən illər ərzində bir çox rayonlar mavi yanacaqla təmin edilib. Ümumilikdə, əhəlinin elektrik enerjisi, su, qaz, istilik, rabitə və s. xidmətlərlə təminatı yaxşılaşdırılıb.

Regionlarda əhaliyə pensiyaların və müavinətlərin ödənişi elektron yollarla təmin edilib. (23)

Dövlət proqramında iqtisadi rayonlar üzrə görüləcək işlər tam dəqiqliyi ilə əksini tapmışdır. Abşeron iqtisadi rayonu üzrə proqramda göstərilən sahələr üzrə aşağıdakı kimi inkişaf həyata keçirilib.

Abşeron iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri

Cədvəl 2.2.

		2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Həkimlərin sayı	1999	1816	1815	1813	1791	1753
2	Xəstəxanaların sayı	21	21	22	24	24	23
3	Məktəblərin sayı	87	87	88	90	91	93
4	Kitabxanaların sayı	55	55	49	45	47	40
5	Muzeylərin sayı	7	7	7	7	7	7
6	Yeni açılmış iş yerləri	3617	5162	5211	8782	11088	11180
7	Turizm	22	23	22	22	22	22

Cədvəldən görüldüyü kimi, Abşeron iqtisadi rayonunda sosial-iqtisadi sahələrin inkişafı ildən-ilə artı milə müşahidə olunmuşdur. Bu da iqtisadi rayondan 10 il ərzində görülən tədbirlərin nəticəsidir ki, həyata keçirilən islahatlar düzgün formalaşdırılıb. Rayonda turizmin inkişafı stabil olaraq qalıb.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri

Cədvəl 2.3.

		2010	2011	2012	2013	2014	2015
	Həkimlərin sayı	3118	2810	2832	2803	2789	2727
	Xəstəxanaların sayı	72	71	68	69	69	69
	Məktəblərin sayı	278	279	280	279	282	282
	Kitabxanaların sayı	659	633	534	520	516	511
	Muzeylərin sayı	36	36	35	35	35	35
	Yeni açılmış iş yerləri	10599	13941	17432	17681	17057	13510
	Turizm	35	36	41	44	43	41

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu yuxarıda göstərilən sosial-iqtisadi göstəriciyə görə həkimlərin sayı, xəstəxanaların sayı 2010-2015-ci ildə azalma müşahidə olunmuşdur. Məktəblər isə bu illər ərzində artmışdır.

Dövlət proqramının icra olunmasında məqsəd regionlarda yeni iş yerlərinin açılması və əhalinin motivizasiya edilməsidir. Rayon və kəndlərdə yaşayan sakinlər ya yeni açılmış müəssisələrdə əmək fəaliyyətinə başlamaqla bərabər, həm də şəxsi bizneslərini qura bilirlər.

Aparılan islahatların nəticəsində regionlarda, həmçinin Azərbaycanda işsizlik problemi demək olar ki, həll olunmaqdadır. İndi Azərbaycan vətəndaşları dolanışıqlarını təmin etmək üçün münasib iş axtarmaq qayğısı ilə yaşamırlar.

Cədvəl 2.4.

Yeni açılmış iş yerlərinin iqtisadi rayonlar üzrə ümumi sayı

	2016	O cümlədən		
		2010	2014	2015
Azərbaycan Respublikası üzrə – cəmi	196539	108615	127315	115869
Ondan daimi iş yerləri:	154853	102013	105120	91119
O cümlədən				
Bakı şəhəri üzrə – cəmi	49010	16153	38432	39365
Ondan daimi iş yerləri:	47666	16153	38432	36765
Abşeron iqtisadi rayonu üzrə	11143	3617	11088	11180
Ondan daimi iş yerləri:	10970	3279	10452	10799
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu –üzrə	26134	10599	17057	13510
Ondan daimi iş yerləri:	18642	5914	11436	7654
Şəki-Zakatla iqtisadi rayonu üzrə – cəmi	10576	3943	6894	5202
Ondan daimi iş yerləri:	8831	3086	6121	4336
Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə –cəmi	12980	5066	8610	7723
Ondan daimi iş yerləri:	9633	2798	6487	5538
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə – cəmi	9542	5965	6348	4693
Ondan daimi iş yerləri:	8743	2472	5162	3690
Aran iqtisadi rayonu üzrə – cəmi	57104	13894	25219	22122
Ondan daimi iş yerləri:	35224	9933	17212	14647
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə – cəmi	6704	2325	3903	3711
Ondan daimi iş yerləri:	4202	1116	2376	1890
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə – cəmi	9298	3178	5050	5680
Ondan daimi iş yerləri:	6963	1418	2850	2208
Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə -cəmi	3010	3556	3805	2908

Ondan daimi iş yerləri:	2941	2837	3709	2837
-------------------------	------	------	------	------

Cədvəldən göründüyü kimi, regionlar üzrə həm iş yerlərinin sayı, həm də daimi iş yeri olan göstəricilər artıb-azalmaqla həyata keçirilir ki, bu da dövlət proqramının yerinə yetirdiyi işlərə əsaslanır. Hazırki dövr ərzində 2010-2015-ci illər ərzində yeni iş yerlərinin artma dinamikası Bakı şəhəri və onun regionlarında dövlət proqramının innovativ xarakterli sahələrinin inkişafı ilə əlaqədardır.

Bakı şəhəri üzrə müqayisə etdikdə görürük ki, iş yerlərinin respublika üzrə göstəricisi 29,4 faiz fərq etibarlı ilə həyata keçirilib. Digər regionlarda isə bunlar fərqli olaraq Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 4,9 %, Şəki-Zakatalada 22,3, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda isə 20,4 faiz iş yerləri açılışı müşahidə olunmuşdur.

Regionların məqsədli formada inkişafı 2004-cü ildən başlayaraq qeyri-neft sektoru üzrə kənd və şəhər yerlərinin abadlaşdırılmasını və xüsusilə də infrastruktur və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir. Bütün bunlar 2004-2018-ci illər ərzində Dövlət proqramında qeyd olunan istiqamətlər üzrə həll olunmuşdur. Bunları nəzərə alaraq 2016-cı il üçün makroiqtisadi göstəricilərin artım dinamikası qeyri-neft sənayesi üzrə 5% artmış, əsas kapitala 14,9 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Sosial-iqtisadi inkişafın bir neçə illik nəticələrinə əsasən regionlarda 8 min müəssisə açılmışdır ki, 11,4 faizi Aran, 7,4 faizi Abşeron, 4,3 faizi Gəncə-Qazax, 4,6 faizi Lənkəran və başqa iqtisadi rayonların payına düşmüşdür.

Proqramın yerinə yetirilməsində həmçinin elektrik enerjisi, qaz, su və kanalizasiya sahəsində işlərin görülməsi davam etdirilir, bu da onun nəticəsidir ki, sosial sfera sahələrində regionlar üzrə kompleks tədbirlər planı həyata keçirilir. 2016-cı il ərzində regionlarda 824,5 min km su xətti, 541,4 km kanalizasiya xətti, 7422,1 km elektrik xətti, 8203,9 qaz xətti çəkilmişdir.

Tədbirin keçirilməsində məqsəd ondan ibarətdir ki, respublika üzrə əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi, yəni 33 EATS istifadəyə verilmiş, 3192 ha meşə salma, 100 mindən çox əhalinin yararlandığı 56 ədəd su təmizləyici qurğu, 192 subartizian qurğusu, 22733 ha torpaq sahəsi, 59 məktəb, 53 uşaq bağçası, 26

səhiyyə müəssisəsi, 73 mədəniyyət obyektı və 16 gənclər üçün idman kompleksi əsaslı surətdə təmir olunub istifadəyə verilmişdir.

Region səviyyəsindəki meyarlar və onlara müvafiq sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinin təhlil prosesi aşağıdakı kimidir:

- ÜMM və ÜDM göstəricilərin artım sürətləri;
- əhalinin gəlirlərinin orta səviyyəsi və onların diferensiallaşması dərəcəsi;
- ömür müddəti, insanların fiziki və psixoloji sağlamlıq səviyyəsi;
- təhsil səviyyəsi;
- maddi nemətlərin və xidmətlərin istehlak səviyyəsi, ev təsərrüfatlarının uzun müddət istifadə olunan mallarla təmin olunması;
- sağlamlıq səviyyəsi;
- ətraf mühitin vəziyyəti;
- insanların mədəni həyatının zənginləşdirilməsi.

Regionların kompleks inkişafının təhlili və qiymətləndirilməsi müstəqil amil kimi son illərdə Respublikanın qazandığı nailiyyətlər Azərbaycan iqtisadiyyatının durmadan inkişafına yönəldilmişdir. Uğurla gedən islahatların icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının və bütün sahələrin istiqamətlərinə təkan verəcəkdir. (7)

Son 10 ildə hər sahədə böyük uğurlar qazanılmışdır. Bütün sahələr üzrə maliyyə imkanı, transmilli layihələr, infrastruktur gerçəkləşməsi, sahibkarlığ sahələri və sonda isə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi, ölkə əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması kimi qiymətləndirilir.

2.2. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının xarakterik cəhətləri

Respublikanın iri miqyaslı əraziləri geniş inkişaf etməsinə baxmayaraq regionların dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması sahəsində hələ də həll olunmayan problemlər çoxdu. Belə problemlər bir çox ölkələrdə, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasında da regional inkişafın idarə və tənzimlənməsinin vahid mərkəz orqanının yeni yaradılması ilə əlaqədardır. Dövlət tərəfindən müxtəlif funksiyalar yerli və sahəvi idarəetmə orqanları, yəni komitə, nazirlik, milli şura yerli özünüidarəetmə orqanları, bir də onların hər birinin hüquqi və vəzifələrini müəyyən edən həlledici yerli və əlaqələndirici sahələrə bölünür. Dövlətin regional idarəetmə orqanları demokratik cəmiyyətin dövlət siyasəti və idarəetmə sistemində yaranmış, inkişaf etmiş bir siyasətin aparıcı istiqamətidir.

Dövlət tənzimləyici istiqamət kimi həyata keçirdiyi regional sahələrin inkişafının üsul və vasitələrlə tənzimləyir. Bu vasitələr bir çox proseslərin icrasında dövlətin bütün strukturlarının regional qanunverici, icraedici və nəzarət orqanlarının fəaliyyəti mürəkkəb bir prosesi əhatə edir. Dövlət bu sahədə bütün strukturun və ərazi vahidinin təmin olunması ilə əlaqədardır. Ölkənin inzibati ərazi və özünüidarəetmə bölgüsü mürəkkəb bir sistemi əhatə etməklə bərabər regional idarəetmə orqanlarının formalaşmasını təmin edir. Bu da onların quruluşundan, funksiyalarından asılı olaraq ölkənin inzibati və regional struktur vahidi vasitəsilə reallaşır. Bir çox əlamətlərə görə dövlətin regional idarəetmə orqanları 3 növ vasitəsilə təsnifləşdirilir:

1. Məqsəd və vəzifələrinə görə hakimiyyət orqanlarının qanunverici, dövlət icra hakimiyyəti orqanlarına nəzarət qurumları;
2. Fəaliyyətindən asılı olaraq hakimiyyət orqanlarının mərkəzi və idarə sisteminin bölünməsi;
3. Xarakterinə və hüquqlarının səviyyəsinə görə dövlət idarəetmə orqanları ümumi kompetensiyalı, sahə idarəetmə, sahələrarası funksional, müəssisə səhmdar cəmiyyət kimi sahələrə bölünürlər;

Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi demokratik ölkələrin təcrübəsinə istinad edərək qanunverici və idarəedici orqanlara bölünür. Bu da regionların respublika tərəfindən idarə olunma funksiyasının yerinə yetirilməsini, müvafiq komissiyaların yaradılmasını tənzimləyir. Qəbul olunmuş qanunlar daimi komissiyalar tərəfindən təmin olunur və ilkin olaraq həyata keçirilməsi milli məclisin səlahiyyətləri tərəfindən həyata keçirilir.

Muxtar Respublikada isə Ali Məclis komissiyası öz vəzifələri daxilində həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı elə bir strategiyanın işləyib hazırlamalıdır ki, onun həyata keçirilməsi siyasi, təhsil, kadr və sair məsələlərin həllində böyük rol oynasın. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi hər bir sahə tərəfindən təmin olunması yerli icra orqanlarının funksiyaları daxilində həyata keçirilir. Bu orqanlar daimi şuralar təşkil etməklə öz daxillərində icraedici və sərəncamçı şöbələrini yaradırlar.

Buna əsaslanaraq dövlət tərəfindən «Yerli İcra Hakimiyyəti haqqında» əsasnamə öz əksini tapmışdır. Bu əsasnamədə 16 iyun 138 sayılı fərman dövlət İcra Hakimiyyətlərinin fəaliyyətini, onun təşkilatını və səlahiyyətlərini müəyyən edir. Həmçinin əsasnamədə inzibati bölgü vəsaitləri üzrə şəhər, rayon və ilaxır hakimiyyətinin başçısı onun icra aparatı həyata keçirir. Bu səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsinin əsasını prezident tərəfindən həyata keçirilən fərman və qanunların reallaşmasıdır.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinə təsir göstərməklə, yanaşı həm iqtisadi, həm sosial, həm də ekoloji sahələrin inkişafını nəzərə almaqla respublika tərəfindən qəbul olunmuş proqramların həyata keçirilməsi mühüm yer tutur. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf «Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) prezident İlham Əliyev tərəfindən regionların prosorsional inkişafının təmin olunmasında, geri qalmış regionların inkişafında və əsasən də əhalinin yaşayış tərzinin yaxşılaşdırılmasından irəli gələn tədbirlər planının həyata keçirilməsidir. Həmçinin fərmanda qarşıya qoyulan məqsəd strateji istiqamətdə Azərbaycanın hər tərəfli inkişafı və iqtisadi

cəhətdən qüdrətli bir dövlətə çevrilməsi ən mühüm məsələlərdən biri olmuşdur.
(19)

Qəbul olunmuş proqramda regionlarda mövcud olan təbii və iqtisadi potensialın iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı, əhalinin məşğulluğunun artırılması, infrastrukturun yeniləşdirilməsi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması məqsədi ilə həyata keçirilən dövlət proqramı 2004-cü il fevral ayının 11-də təsdiq olundu. Belə bir proqram ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əvəz edilməz rol oynayan bir sənəd kimi qüvvəyə minmişdir.

Bu sənəddə həmçinin «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» prezident fərmanının icrasının istiqaməti də göstərilir. Dövlət proqramının 2004-2008-ci illərdə icra olunan nəticələrin ölkədə makroiqtisadi göstəricilər səviyyəsinin artımını əldə etmiş 5 il ərzində ÜDM-nin həcmi 2,6 dəfə artaraq 38 milyon manata çatmış, adam başına düşən ÜDM-in həcmi isə 5 dəfə artaraq 4440 manat olmuşdur. Qeyri-neft sektoru üzrə 1,8 dəfə artmış, ümumilikdə isə 2008-ci ilin yekunlarına görə bütün sahələri müqayisə etdikdə ümumdaxili məhsulun qeyri-neft sektoru üzrə 84,5 faiz təşkil etmişdir. Proqramın həyata keçirilməsində sənaye sahələri üzrə 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə 25,2 faiz artım müşahidə olunmuşdur. Belə bir regional inkişafın həyata keçirilməsində məqsəd ondan ibarətdir ki, müqayisəli şəkildə regionların rəqabət qabiliyyətliliyinin artım dinamikasının və proporsional inkişafını həyata keçirmək mümkün olsun.

2003-cü ildə 2008-ci ilə nisbətən əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmış, yoxsulluq səviyyəsi isə 13,2 faiz azalmışdır. Ölkə iqtisadiyyatı bütün maliyyə mənbələri üzrə investisiya həcmiminin 5 ildə 33,5 milyard manat təşkil etmiş, bu da 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi isə xarici investisiyaların payına düşmüşdür. 2004-2008-ci illərdə investisiya həcmiminin artırılması regionlarda infrastruktur sahələrinin, kommunal xidmət sferasının və sosial xidmət sahələrinin tikintisində bir neçə dəfə artmanın və keyfiyyət müşahidə olunmuşdur.

Ümumilikdə isə məqsədli proqramın həyata keçirilməsi 5 il ərzində ölkə üzrə 766 mindən çox yeni və 547,5 min daimi iş yeri açılmış, 27,5 mindən çox müəssisələr istifadəyə verilmişdir.

Beşillik regionların sosial-iqtisadi inkişafının nəticəsi olaraq əldə olunmuş nailiyyətlər bütün sfera üzrə inkişafın həyata keçirilməsi və ölkə üzrə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsində görürlər. Dövlət proqramının ikinci hissəsinin, yəni 2009-2013-cü illər üçün nəzərdə tutulmuş istiqamətlərin həyata keçirilməsi regionlarda iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinə yönəldilmişdir.

Proqram 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 sayılı fərman ilə təsdiqlənmişdir. Həyata keçirilməsində məqsəd ölkə regionlarının inkişaf sahələrində əldə olunmuş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi Bakı şəhəri və onun ətraf qəsəbələrində sosial-iqtisadi inkişafa yönəldilmiş tədbirlərdə öz əksini tapır. Regionlarda yerinə yetirilən proqramlar Azərbaycanın bütün sahələri üzrə infrastruktur layihələrinin dünya səviyyəsinə çatmasına və Avropa Birliyinin meyarlarına bərabər olması şərti ilə iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi və inkişafını təmin etməkdir. Həmçinin, regionlar üzrə hər il olmuş bütün məsələlərin, o cümlədən prioritet istiqamətlərin inkişafı qarşıya qoyulmuşdur. Dinamik olaraq sosial-iqtisadi inkişaf ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsi sahəsində dövlət məqsədyönlü proqramın reallaşmasını və bu sahələrdə kompleks tədbirlər planının həyata keçirilməsini qeyd etmişdir.

2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramı davamlı olaraq həyata keçirilən tədbirlərin və iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılmasında 2009-cu ildə ümumdaxili məhsul 34,6 milyard manat artmış, bu da əvvəlki ilə nisbətən 9,3 faiz müəyyən edilmişdir.

Regional inkişaf üzrə proqramların icrasının ötən 10 il ərzində strateji valyuta ehtiyatı 31 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, idxal 4,1 dəfə, ixrac 9,3 dəfə, qeyri-neft ixracı isə 4,7 dəfə artmışdır. Büdcə gəlirlərinə gəldikdə isə 16 dəfə artma müşahidə olunmuşdur ki, onun da 5,5 dəfəsi orta aylıq əmək haqqı, 9,6 dəfəsi pensiya, 27 dəfə isə əhalinin əmanətləri qeydə alınmışdır. 2009-2013-cü

illərdə dövlət proqramının həyata keçirilməsi vergi-büdcə siyasətinin nəticəsi olaraq dövlətin iqtisadi sahəsində regionların qeyri-neft sektorlarının sahibkarlıq fəaliyyətinin istehsal və infrastruktur sahələrinin tələblərinə uyğun yenidən qurulmuş və bu sahə üzrə dövlət proqramlarının maliyyələşmə mənbəyi olmuşdur.

2004-2013-cü illər ərzində daxili investisiya 14,6 dəfə, qeyri-neft sektoruna investisiyalar 12,9 dəfə artmış, bu da regionlar üzrə orta hesabla 50,7 milyard manat vəsait ayrılmışdır. Həmçinin, 2011-ci ildə ölkəmizdə Respublika Prezidenti tərəfindən «Turizm ili» elan edilmişdir. Bu da regionların inkişafına təsir göstərmişdir. Ümumilikdə isə regionların 2009-2013-cü illər ərzində inkişafı davamlı olaraq hər bir sahəyə yönəldilmiş və mövcud potensialdan istifadə etməklə regional inkişafın həyata keçirilməsini təmin edilmişdir.

Üçüncü proqram olaraq 2014-2018-ci illərin sosial-iqtisadi inkişafının əsas məqsədi ölkədə regionlar üzrə sürətli inkişaf dinamikasını tətbiq etmək, qeyri-neft sektorunun inkişafının davamlılığını həyata keçirmək və xüsusilə də, kəndlərlə bağlı infrastruktur sosial xidmətlər sferasının yaxşılaşdırılmasından ibarət olmuşdur. Dövlət proqramında sosial sahənin hər bir istiqamətinə təsir göstərən sahələrdə geniş müzakirə olunub və ölkə üzrə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında vergi-büdcə sisteminin tənzimlənməsində mühüm addımlar atılmaqdadır. 2014-2018-ci illərdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə. Yəni vergi və gömrük dərəcələrinin optimallaşdırılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının stimullaşdırılması, taxıl istehsalının artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, qeyri-neft sektoru üzrə ümumdaxili məhsulda büdcə gəlirlərinin yüksəldilməsi və son olaraq ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə ayrı-ayrı sahələrdə regional inkişafın istiqamətləri həyata keçirilməkdədir.

Bu da dövlət proqramının prioritet istiqamətlərinin əsasını təmin edir. Ölkədə sənayenin inkişafı regional proqramın həyata keçirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

- innovasiya və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətliliyinin və ixrac yönümlü sahələrin yaradılması;
- qeyri-neft sahələri üzrə istehsal istiqamətlərini inkişaf etdirmək;

- sahibkarlığı dəstəkləməklə dünya təcrübəsinin modelini biznes inkubatorunu yaradılması formasında həyata keçirmək;

- sənaye müəssisələrində yenitexnologiyalar tətbiq etməklə ixtisaslı kadrların təminat mexanizmini hazırlamaq;

Proqramlar sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına dair aşağıdakı bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasını təmin etmək və təkmilləşdirmək;
2. İnstitusional mexanizmi təkmilləşdirmək üçün dövlət sahibkarlıq mühitini yaratmaq;
3. Maliyyə təminatında regional sahibkarlığı yaxşılaşdırmaq;
4. Bazar, sosial və istehsal infrastrukturunun təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə onun sürətləndirilməsini təmin etmək;

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirmək üçün əsas sahə olan kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətləri aşağıda qeyd olunub:

- aqrar bölmə üzrə xammal sahələrinin istehsalı, emalının inkişafı. O cümlədən onların artırılmasının stimullaşdırmaq və məhsulun təminatı ilə bağlı tədbirləri davam etdirmək;

- maliyyə dəstəyinin artırılması ənənəvi olaraq kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq;

- regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının kompleksliliyini həyata keçirmək;

- ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarını formalaşdırmaq;

Regional proqramda əsas istiqamətlərdən biri sayılan turizmin inkişafı prioritet istiqamət olaraq aşağıdakı sahələr üzrə müəyyənləşdirilmişdir:

- turizm infrastrukturunun yüksəldilməsi üçün regionlarda beynəlxalq tələblərə cavab verən layihələrin həyata keçirilməsi;

- regionlarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

- daimi olaraq infrastruktur sahələrini yaratmaqla müxtəlif növlər üzrə turizm marşrutlarının yaratmaq;

- turizm sektoru üzrə peşə hazırlıq səviyyəsini artırmaq və bu sahələrə əhalinin yönəltmək;

- müxtəlif kateqoriyalı mehmanxanaların yaradılması və dəstəklənməsi;

2014-2018-ci illərdə proqramda nəzərdə tutulmuş maliyyə mənbələri aşağıdakıları əhatə edir:

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
2. Mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların vəsaitləri;
3. Qanunvericilikdə qadağan olunmayan digər mənbələr;
4. Büdcədən kənar dövlət fondları;
5. Azərbaycan Respublikasının sahibkarlığa kömək fondunun və «Azərbaycan investisiya şirkəti» ASC-nin vəsaitləri;
6. Yerli və xarici sahibkarların vəsaitləri;
7. Beynəlxalq təşkilatlar və xarici dövlətlərin maliyyə vəsaitləri (26)

Beləliklə, regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi və sosial iqtisadi inkişafın həyata keçirdiyi üç mərhələli proqram ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərməklə davamlı iqtisadiyyatı daim inkişaf etdirməyə malikdir.

2.3. Azərbaycanın regional inkişafının təmin edilməsinin normativ-hüquqi bazası

Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin idarə edilməsi bir çox problemlərin kompleks yanaşmasının təhlil etməklə həyata keçirilməsi qəbul edilir. Regional inkişaf siyasəti müasir dövrün tələblərinə uyğun həyata keçirilir. Ölkənin yerli və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq ardıcılıqla yerinə yetirilir:

1. Bölgü siyasətində ölkənin regionlara düzgün müəyyən edilməsi;
2. Regional siyasətin və müvafiq dövlət idarəetmə vasitələrinin işlənilməsi;
3. Hüquqi əsaslarla qanunların, qərarların, sərəncamların və digər normativ hüquqi aktların regional siyasətin əsasının qəbul edilməsi;
4. Qanunların icrasını təmin edən tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirmək;

Beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, regionlarda qanunlara görə dörd qrupa ayrılır:

- regional inkişafı tənzimləyən ölkələrdə qanunların həyata keçirilməsi;
- bir qrup ölkələrdə inkişafı tənzimləyən qanunlar;
- Regionlararası münasibətləri tənzimləyən qanunlar.

Ümumi baxışa görə ölkənin bütün regionlarında inkişafı tənzimləyən qanunlar və normativ hüquqi aktlar qəbul olunur ki, bu da «Regional siyasətin əsasları haqqında qanun» (Rusiya), «Regional inkişaf haqqında qanun» (ABŞ), «Sosial-iqtisadi inkişafın ərazi təşkili haqqında qanun» (Almaniya) göstərmək olar.

Dövlət qanunverici, icraedici və nəzarət orqanlarını regional siyasət tərəfindən reallaşdırılır. Dövlət regional idarəetmə orqanları aşağıda kimi təsnifləşdirilir:

- Məqsəd və vəzifələrinə görə hakimiyyət orqanları: qanunverici orqanları, icraedici və nəzarət qanunları.

- Mərkəzləşməsi dərəcəsinə görə hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti: ali və yerli dövlət idarəetmə .

- Fəaliyyət xarakteri və hüququn səviyyəsinə görə: ümumi kompetensiyalı orqanlar, funksiyonal orqanlar, səhmdar cəmiyyət və birliklərin müdiriyyət.

Norma və prinsiplərə əsaslanaraq hüquqi aktların qəbulu və qanunların qüvvəyə minməsi mövcud prinsiplərə əsaslanaraq hüquqi tənzimlənmənin xarakterini daşıyır. Müxtəlif normalar daxilində ictimai münasibətlərin həyata keçirdiyi iqtisadi sahənin və hüquqi sahənin norma və normativlərinə əsaslanır. Bu sahədə də bir sıra normativ aktlar öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikası tərəfindən əlavə olunmuş beynəlxalq müqavilələr, mülki hüquqi normativlər və digər normativ aktlar tənzimləyici baza kimi Milli Məclisə məxsusdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən regional iqtisadiyyatda milli qanunvericiliyə əsaslanaraq hüquqi bazanın tənzimlənməsində beynəlxalq müqavilələr mühüm rol oynayır. Konstitusiya və referendumların qəbul edilməsində regionlarda həyata keçirilən beynəlxalq aktlar, hüquqi normativlər əsasında həyata keçirilir. Regional təşkilatlar arasında bağlanan müqavilələr təkcə ölkədaxili deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi tətbiq olunur. Bunlara misal olaraq Avropa İttifaqı, Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Asiyada Cənub Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatını göstərmək olar.

Sosial-iqtisadi inkişafın regional aspektləri idarə olunma sistemində görə qanunvericilik funksiyasını Milli Məclis və digər daimi komissiyaları, eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi yerinə yetirir.

Ölkə miqyasında fəaliyyət göstərən qanunlar konstitusiya tərəfindən idarə olunması Milli Məclisə imkan verir ki, cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi üçün əsas qanunları qəbul etmiş olsun. Bu qanunlar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Konstitusiyaya uyğun olaraq, konstitusiya qanunları və qərarlar qəbul edilir ki, bu da 14 gün müddətinə, təcili elan olunan layihəsi isə 24 saat müddətinə imzalanmaq üçün Respublika Prezidentinə təqdim olunur. Bundan sonra qanun qüvvəyə minir. Komissiya Milli Məclisin qanunvericilik və idarəetmə məsələlərinin həll olunmasında mühüm rol oynayır ki, onun səlahiyyəti dairəsində olan məsələləri ilkin nəzərdən keçirir və hazırlayır.

Ölkə iqtisadiyyatının və iqtisadi münasibətlərinin bütün sahələrini Respublika Milli Məclisinin, Muxtar Respublika Ali Məclisinin və onun daxili komissiyalarının qanunvericilik və idarəetmə fəaliyyəti əhatə edir:

- sənaye, nəqliyyat və rabitə,
- kənd təsərrüfatı,
- büdcə, maliyyə, bank, pul-kredit münasibətləri,
- təhsil, elm, səhiyyə,
- ticarət, ictimai iaşə sahələri və s.

Respublika tərəfindən nazirliklərin sayı ölkə iqtisadiyyatının ümumi strukturu, sahə və idarəetmənin xüsusiyyətləri, ölkənin inzibati-ərazi bölgüsün və s. amillərdən asılı olur. Ona görə də bir respublikada olan nazirlik və baş idarələr digər respublikalarda olmaya bilər.

Bununla əlaqəli ölkə iqtisadiyyatının sahələr üzrə inkişaf sahələr və ərazilərin inkişafında zəruri nisbətləri formalaşdırmaq üçün müəyyən olunur. Regionlarda funksional olaraq idarəetmə sistemi elə təşkil olunmalıdır ki, onun maliyyə və vergi nazirlikləri, gömrük komitəsi, respublikanın bank sistemi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsi, Milli Məclisin Audit Palatası və regional bölmələri və s-dir. Bunların statusu, yaradılması və fəaliyyət göstərməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə müəyyən edilir. (28)

Regional siyasəti həyata keçirmək və respublika daxili iqtisadi inkişafı tənzimləmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi və Respublika hökuməti tərəfindən öz səlahiyyətinə uyğun olaraq aşağıdakı qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar və təlimatlar qəbul olunmuşdur:

1. Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. «Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Azərbaycan respublikası Qanunu.
3. «Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. «Bələdiyyələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2012
5. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»

6. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2009-2013-ci illər)»
7. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)»
8. «Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı» (2005-2015) Bakı 2005
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı 2016-2017
10. Azərbaycan iqtisadiyyatının Sabitləşmə Proqramı
11. Dövlət Mülkiyyətinin Özəlləşdirilməsi Proqramı
12. «Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafının Dövlət Proqramı»
13. «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektoru üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri» Bakı 2016 –cı il 16 mart və s.

«Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər), (2009-2013-cü illər)», (2014-2018-ci illər) nin həyata keçirilməsi böyük vəzifələr regionlar və regionlararası kəskin fərqlərin aradan qaldırılmasına səbəb olur.

Regionların təşkilati-iqtisadi müstəqilliyi:

- dövlətin siyasətində və regionların siyasətində müəyyən edilmiş məqsədlər;
- vəzifələrə çatmaq üçün regionda ictimai inkişafı istiqamətləndirmək;
- əlaqələndirməyə imkan verən iqtisadi, təşkilati və hüquqi şərtlərin mövcudluğu.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq dövlətin regional siyasəti ilə regionun siyasətinin qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilməsi də əsas götürülür.

Regionların iqtisadi və sosial müstəqilliyi həm Azərbaycan Respublikasının ümumi vahidliyinin mövcudluğu, məzmunu, həm də onların özünəməxsus xüsusiyyətləri, onların məzmunu ilə müəyyən olunur. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Təşkilati-hüquqi;

- Təşkilati-iqtisadi;
- Sosial-iqtisadi vahidlik;

Təşkilati-hüquqi vahidlik aşağıdakıları əhatə edir:

- vahid vətəndaşlıq;
- vahid ərazi;
- vahid konstitusiya və qanunvercilik aktları;
- vahid dövlət hakimiyyəti orqanları;
- vahid ictimai təşkilatlar və vahid informasiya vasitələri.

Təşkilati-hüquqi şərtlər bunları tələb edir:

1. Respublika Konstitusiyasının, region və rayonların nizamnamələrinin;
2. Regionun təsdiq edilmiş vahid ərazisi;
3. Vahid regional dövlət hakimiyyəti orqanları sistemi.
4. Vahid regional normativ hüquqi aktlar;
5. Regional ictimai təşkilatlar və kütləvi informasiya vasitələri.

Bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq hüquq əsasında və hüququn köməyi ilə fəaliyyət göstərə bilər.

Azərbaycanda gedən köklü iqtisadi dəyişikliklər, dünya təsərrüfatı sistemində daxil olmaqla hüquqi dövlət formalaşır. Bu müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının normativ-qanunverici bazası, onun dünya təsərrüfat sistemində əlaqələrinə uyğunlaşdırılmasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikası iki bloku:

1. Təşkilati-hüquqi;
2. İqtisadi-hüquqi

Yuxarıda qeyd olunan birinci bloku formalaşdıran qanunlara obyektiv – ünvanlı kimi baxılır ki, onlar da ünvanlanan səlahiyyətini müəyyən edən, bazar strukturları üçün təşkilati-qanunverici norma, qaydalar müəyyənləşdirir. Bunlar aşağıdakıları əhatə edir:

1. «Müəssisələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu,
2. «Sahibkarlıq fəaliyyət haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu,
3. «Banklar və bank fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu,

4. «Torpaq haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu,

5. «Yerin təkisi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu və s.

İqtisadi-hüquqi bloku təşkil edən qanunlara isə funksional-ünvanlı kimi yəməşmaq olar, onların da yerinə yetirilməsi funksional təyinatlı olaraq, bütün hüquq münasibətləri subyektləri üçün məcbri olub, iqtisadi-qanunverici norma və qaydalar xarakterlidir. Belə qanunlara:

- «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu,

- «Məşğulluq haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu,

- «Kollektiv müqavilələr və sazişlər haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunu və s. daxildir. (19)

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİŞAFIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Strateji yol xəritəsinin regional inkişaf problemləri.

Azərbaycan Respublikasının davamlı olaraq inkişafı regionlara öz təsir mexanizmini tətbiq edir. Bu da ondan irəli gəlir ki, 2004-cü ildən başlayaraq hər bir iqtisadi rayonda durmadan həyata keçirilən inkişaf regionların düzgün istiqamətləndirilməsi üçün əsaslı şərtidir. Hər bir ölkənin rayonlaşmasının inkişafında olduğu kimi ölkəmizdə də regional siyasətin istiqamətləri düzgün formalaşmışdır. Bütün bunlar ondan irəli gəlir ki, 2016-cı ildə «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektoru üzrə strateji yol xəritəsi»nin başlıca istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Belə bir strategiyanın həyata keçirilməsi həm regionlara həm də regionlararası iqtisadi, sosial, siyasi, demokratik və ekoloji siyasətin həyata keçirilməsindən irəli gəlir.

Qüvvəyə minmiş strateji yol xəritəsi Azərbaycan regionlarının dərinədən və faktlarla əsaslanaraq 360 dərəcəli diaqnostikanın və GİZİT təhlilin güclü, zəif imkanlar və təhlükələr istiqamətində həyata keçirilməsidir. Əsas sektorlar üzrə prioritet istiqamətlərin təhlili və ixrac rəqabətliliyinin artırılması, səmərəliliyinin yüksəldilməsi, sosial sektorlar üzrə investisiyaların artırılması əsas cəhətlərdən biridir.

Yol xəritəsində regionların sosial-iqtisadi dinamikasının və inkişaf xarakterinə uyğun olaraq onların prinsipləri, reallaşma mexanizmləri, taktikası və iqtisadi inkişaf strategiyası yenidən təhlil aparmaqla dəyərləndirilir və işlənilib hazırlanması obyektiv zəruriyyətə çevrilir. Həmçinin, bu istiqamətlərdə əhalinin gəlir səviyyəsi, məşğulluğun artırılması, əməkətutumlu sahələrin inkişafı, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə məhsulların ixracının stimullaşdırılması, rəqabətliliyinin artırılması, investisiya potensialından səmərəli istifadə, dövlət tənzimləmə mexanizminin əsas istiqamətlərindən biri kimi sayılır.

Davamlı iqtisadi inkişaf regionlarda milli iqtisadiyyatın strukturu olan və institusional dəyişikliklərin düzgün aparılması üçün təhlükəsizliyin aradan qaldırılmasında mühüm işlər görülür. Sosial-iqtisadi inkişafın 160 dərəcəli diaqnostikası iqtisadiyyatın hər bir sahəsinə təsir göstərməklə bərabər onun təkrar istehsalının səmərəliliyini təmin edir və dəyərləndirilir. Ölkədə maliyyə, elmi-texniki və istehsal potensialına uyğun olaraq dövlət tənzimlənməsi sisteminə elə təhlil aparılmalıdır ki, həm respublikanın, həm də onun regionlarına təsir göstərmiş olsun. (5)

Sosial-iqtisadi inkişafın və kompleks GİZİT təhlili tətbiq etməklə davamlı olaraq onun dəyərləndirilməsi, bütün sahələrdə konkret regionlar üçün tövsiyələr vermişdir.

1. Hər bir regionda strateji yol xəritəsinin reallaşdırılması üçün maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə funksional sistemli prinsiplər tətbiq etmək;
2. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən istiqamətlər elə tənzimlənməlidir ki, yaxın və gələcək üçün regionlara sərf olunan gəlir və xərclər balansı dəyərləndirmək;
3. Ekoloji cəhətdən həyata keçirilən təbii ehtiyatların reallaşması milli iqtisadiyyat və onun məqsədləri üzrə istifadə edilmiş olsun.
4. Regionlarda kiçik, orta və iri sahibkarlığın gəlirləri arasında fərqlərin yüksək olmasını nəzərə alaraq müasir vergi sistemi tətbiq etmək;
5. Ölkədə həyata keçirilən proqramların məqsədli formada inkişafını stimullaşdırmaq;
6. Milli iqtisadiyyatın inklyuzivliyini artırmaq üçün iqtisadi rayonlar üzrə ölkədə istehsal olunan məhsulların güzəştli kredit sisteminin tətbiqi;
7. İnnovativ xarakterli sahələri araşdırmaqla dövlət büdcəsindən, qeyri-dövlət fondlarından, sahibkarların maliyyə potensialından, elmin, təhsilin inkişafına ayrılan vəsaitin artması zəruri hesab olunur.
8. Davamlı iqtisadi inkişafı elə təmin etmək lazımdır ki, regionlarda milli iqtisadiyyatın hər tərəfli inkişafı üçün dövlət proqramlarının müqavilə

sistemlərinin və dövlət sifarişlərinin üstünlüklərini maksimum həddə çatdırılsın.

9. Strateji vəzifələrə uyğun olaraq iqtisadi rayonlarda yol xəritəsində qarşıya qoyulan məqsədlər bazar və dövlət mexanizmi istiqamətində tətbiq edilsin və mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməsi stimullaşdırılsın.

Regionların ümumi iqtisadi inkişaf dinamikasını dəyərləndirməklə daim dəyişən ixracatı genişləndirən sahələr üçün imkan yaradılmalıdır. Bu da regionlarda iqtisadiyyatın yeni ticarət modellərinin meydana gəlməsi üçün seçilmiş imkanların tətbiqidir. Azərbaycan Prezidentinin 2016-cı il il 6 dekabr tarixli fərmanına əsasən «Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşdırılmış turizm sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi»ndə uzun müddətli perspektiv üçün ölkədə turizm sektorunda 4 əsas hədəf müəyyənləşdirilmişdir. Bu da həm Bakının, həm də regionların turizm potensialından tam səmərəli istifadə etməklə tətbiq olunur. Azərbaycan üçün 4 prioritet istiqamət;

- idarəetmə mexanizminin yaradılması;
- məlumatların artırılması;
- turizm paketindən istifadənin yeniləşdirilməsi;
- fəaliyyət növündən səmərəli tətbiq etməklə inkişafı nəzərdə tutulur.

Həmçinin, bu yol xəritəsi regionlarda turizm infrastrukturunun məqsədyönlü inkişafını tətbiq etməklə həyata keçirilir.

İkinci hədəf isə turizm fəaliyyətinə uyğun olaraq:

- idarəetmənin təşkili;
- turizm və rekriasiya zonalarının yaradılması;
- regionlar səviyyəsində turizmin inkişafı;
- viza prosedurlarının sadələşdirilməsi;
- turizm sektorunun inkişafı üçün əlverişli şərait formalaşdırılıb.

Üçüncü hədəf isə Azərbaycanda və onun regionlarında turizmi inkişaf etdirməklə sağlamlıq qış və eko turizm kimi turizm növlərinin inkişafına investisiya qoyuluşlarını tətbiq etməklə.

Dördüncü hədəf kimi;

- turizm sahəsinin təhsil proqramına investisiya qoyuluşları;
- turistlərin məmnunluğunun artırılması üçün standartlaşma və sertifikatlaşma sistemini təkmilləşdirmək;

Ümumilikdə, 2020-ci ilədək olan dövr üçün müəyyən edilmiş hədəflər respublikada onun regionlarında real ümumdaxili məhsulun birbaşa 293 milyon və dolay 172 milyon manatadək artacağı, bu da 35 min olmaqla turizm sektorunda 25 min iş yerinin yaradılması proqnozlaşdırılmışdır. Dövlət və özəl sektorlarda 350 milyon manat həcmində investisiya qoyuluşları tələb olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının kompleks təhlili ölkə iqtisadiyyatının regional inkişafına güclü və zəif təsir göstərməklə aşağıdakı kimi tətbiq etmək olar.

1. Güclü tərəflər:

- Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektorunun kompleksliliyinə sahib olması;
- Əlverişli ekoloji, təbii, tarixi və mədəni zənginliklərə malik olmaqla : turizmi inkişaf etdirmək.

Azərbaycanın 11 iqlim qurşağından 9-na malik olması fərqli məhsulları istehsal etməyə şərait yaradır. Bu da ölkə ərazisinin 53 faizini kənd təsərrüfatı sahələrinə yönəldilməlidir.

Regionlarda müalicəvi sular, meşə sahələr, turizm sahəsinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq.

- Güclü neft və təbii qaz sektorunun inkişafı üçün xammalın mövcudluğu;
- İnşaat sektoru və inşaat materialları üçün inkişaf potensialı;

2. Zəif tərəflər:

- İnfrastruktur, köhnə texnologiya çatışmamazlığı:

Heyvandarlıq və kənd təsərrüfatı sahələri üçün infrastruktur azlığını araşdırmaqla, texnologiya tətbiqi.

- Neft və təbii qaz hasilatından asılılığın bərqərar olması, başqa sektorlara diqqəti artırmaq:

Müstəqillik illərində sənaye sektoru yerli və xarici investorlar diqqət mərkəzində olmaqla, lazımı diqqət ayrılmamışdır.

- Neft və təbii qaz gəlirlərindən asılı olmaqla ixracın və dövlət büdcəsinin iştirakı:

Ölkə iqtisadiyyatı regional kompleks təhlili nəticəsində qarşısında duran iqtisadi təhdidlər və fürsətlər də tədqiq olunmaqla öyrənilir.

Qloballaşma prosesi dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası regional qoşulma, xarici ticarət, iqtisadi təşkilatlarla əlaqə, müqayisədə yüksək olduğu görülür.

- İnkişaf imkanlarını prioritet sahələr üzrə tətbiqi;
- Sərbəst bazara keçidi regionlar üzrə təhlilini aparmaq:

Azərbaycanda iqtisadi vəziyyəti, regional trendlər nəzərə alınmışdır. Qüvvəyə minmiş fərmana əsasən, 12 strateji yol xəritələri müəyyənləşdirilmişdir:

- milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə ;
- neft və qaz sənayesinin inkişafına dair;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair;
- kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair ;
- ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair ;
- ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair;
- logistika və ticarətin inkişafına dair;
- uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair;
- peşə təhsili və təliminin inkişafına dair;
- maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair;
- telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair;
- kommunal xidmətlərin inkişafına dair - Strateji Yol Xəritələri.

¹Cədvəl 3. GZİT Analizi ilə Əlaqədar Qiymətləndirmə Cədvəli

MÜSBƏT	MƏNFI
<p style="text-align: center;"><u>GÜCLÜ TƏRƏFLƏR</u></p> <p><i>Makro iqtisadi</i> - Xarici borcların ÜDM-dəki payının azlığı (14%).</p> <p>- Ölkədə qiymətlərin stabilliyi və ümumi olaraq makroiqtisadi stabillik şəraitinin mövcudluğu.</p> <p>- Ucuz kadr potensialı.</p> <p>- Xarici valyuta kurslarında stabilliyin olması.</p> <p><i>Sektoral və Regional</i> - Ərzaq sənayesi üçün lazım olan xammal olaraq aqrar və heyvandarlıq məhsullarının istehsalına münbit şəraitin olması.</p> <p>- Kənd Təsərrüfatı və heyvandarlıq sahələrində əlverişli təbii iqlim və münbit coğrafi mövqeyinə sahib olması.</p> <p>- Neft-kimya sənayesinin inkişafı üçün lazımı xammalların və məlumat və kadr bazasının ölkədə lazımı səviyyədə olması.</p> <p>- Turizmin inkişafına əlverişli təbii, tarixi və mədəni sərvətlərə sahib olması.</p> <p>- Tikinti sektoru və inşaat materialları istehsalı üçün inkişaf potensialı.</p>	<p style="text-align: center;"><u>ZƏİF TƏRƏFLƏR</u></p> <p><i>Makro iqtisadi</i> - İri dövlət müəssisələrinin özəlləşdirmə prosesinin yavaş getməsi.</p> <p>- Təhsilli və keyfiyyətli əməyin ölkə xaricinə köçü.</p> <p>- Gəlir səviyyəsinin aşağı, gəlir bölgüsünün qeyri-mütənasib olması.</p> <p>- Gömrük məntəqələrində baş verən problemlər.</p> <p>- Korrupsiya və rüşvət nisbəti.</p> <p>- İxracın və dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılı olması.</p> <p>- İşsizlik problemi.</p> <p>- Monopoliya və haqsız rəqabət zəmininin olması.</p> <p>- Kölgə iqtisadiyyatı.</p> <p>- Valyuta kursunda dalğalanma müşahidə olunma ehtimalıyla yerli valyutaya olan inamın azlığı.</p> <p><i>- Sektorlar və Regional</i> - Neft və təbii qaz sektoruna indeksli bir iqtisadi sistem formalaşdırılması səbəbiylə digər sektorların diqqətdən kənar qalması.</p> <p>- Holland Sindromu təhlükəsi.</p> <p>- İnfrastruktur əksikliyi və köhnə</p>

¹Cədvəl 3. Elçin Süleymanov "Azərbaycan iqtisadiyyatının GZİT analizi"

- Güclü bir neft və təbii qaz sektorunun mövcud olması.
- Maliyyə və bank sektorunun inkişaf potensialı.
- Hökumətin iqtisadi inkişafı təşviq siyasətinin mövcud olması.
- Nəqliyyat və kommunikasiya sektorlarının inkişaf potensialı.
- Xəzər dənizinin balıqçılıq və kürü istehsalında əlverişli mövqeyi.

FÜRSƏTLƏR

İqtisadi

- Dünya iqtisadi sisteminə sürətli şəkildə inteqrasiya.
- Neft və təbii qaz ixrac edən ölkələr arasında sayılması.
- Sərbəst bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçiddə region ölkələrinə görə daha irəlində olması.

texnologiya.

- Maliyyə sektorunun lazımi səviyyədə inkişaf etməmiş olması.
- Sektoral inhisarının mövcud olması.
- Regional inkişafda qeyri-bərabərlik.

TƏHDİDLƏR

İqtisadi

- Neft qiymətlərindəki dalğalanmalar.

16 mart 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiq olmaqla, milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru

üzrə 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Strateji yol xəritələrinin layihələrində təklif və rəylər nəzərə alınmaqla onun prioritet sahələri üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. (32)

Strateji Yol Xəritəsi 2025-ci ildən sonrakı hədəf nöqtəsi kimi insan kapitalının inkişaf indeksi yüksək həddə çatdırılması və ölkə vətəndaşının sosial rifahının yaxşılaşdırılması iqtisadiyyatın insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, uzunmüddətli hədəflərin komponentləri kimi həyata keçirilir.

3.2. Regionlarda sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasının xarakterik cəhətləri.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi ilə əvvəl sosial-iqtisadi istiqamətlər üzrə yeni modernləşməyə uyğun regional siyasətin və inkişafın strategiyası kimi səmərəli nəticə göstərir. Ölkə prezidentinin məqsədli, sürətli və davamlı inkişafı iqtisadi sahələr üzrə keçid dövrünün başlıca istiqamətlərindən sayılır. Bütün bunlar ayrı-ayrı regionlar üzrə həyata keçirilən davamlı regional inkişafın nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Sosial-iqtisadi inkişaf ayrı-ayrı sahələr üzrə mühüm tərkib hissələrindən birinə çevrilən sosial-iqtisadi və siyasi inkişafın idarə edilməsi üzrə məqsədli və mexanizmlər çərçivəsində inkişaf edir. Bu da respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin əsasını təmin etməyə və stimullaşdırmağa imkan verir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsasları haqqında 1992-ci ildə qəbul edilmiş «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qanun» qüvvəyə minmiş və hər bir fəaliyyət növünün subyektini kimi aşağıdakı hüquqlara malikdirlər.

- sahibkarlıq fəaliyyətinin düzgün aparılması üçün bank təsisçiləri tərəfindən hesablar açmaq, müqavilələr bağlamaq və kredit əməliyyatlarını reallaşdırmaq lazımdır;

- maliyyə vəsaitlərindən istifadə etməklə vətəndaşların və hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüquqlarını və istifadəsini təmin etmək;

- beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə sahibkarlıq əlaqələrini reallaşdırmaq və valyuta əməliyyatlarını aparmaq;

- hüquq normalarına əsasən inzibati-sərəncamverici müəssisələrin fəaliyyətini reallaşdırmaq;

- respublikada qanunvericiliyə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətində əldə olunan mənfəətin azad şəkildə sərəncamını təmin etmək;

- təşkilatlarla, müəssisələrlə sərbəst işləyən vətəndaşların əmək müqavilələrinin bağlanmasını təmin etmək;

Azərbaycanda iqtisadi siyasətin daim inkişafını həyata keçirmək üçün məqsədyönlü neft hasilatının və gəlirlərinin idarəedilməsi, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və özəl sektorlara istiqamətləndirilməsini təmin etmək lazımdır. Bütün bunlar prezident tərəfindən sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında fərmanın imzalanması və regionlar üzrə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi sistemində tədbirlərin nəticəsidir. (27)

Sosial-iqtisadi inkişafın dövlət proqramları regionlar üzrə 2004-cü ildən icra olunması bütün sahələrin keyfiyyətinin daha da gücləndirilməsinə, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Son illərdə bu sahələr üzrə iqtisadi inkişaf kreativ istiqamətlər kimi sahibkarlıq sahəsinə mühüm təkan vermişdir. Ümumiyyətlə, regionlarda 4400 müəssisə fəaliyyətə başlamış, bu da sahibkarlıq subyektlərinin 2004-cü illə müqayisədə 2,5 dəfə artaraq 366 minə çatmışdır. Vergi daxilolmaları isə ölkədə 9,8 faiz artmışdır. Bunun nəticəsi olaraq maliyyələşdirilən şəhər və rayonların sayı 6-ya çatmışdır.

2014-cü ildə «Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» fərman həyata keçirilmişdir ki, burada özəl bölmələrə dəstək göstərən tədbirlər, sahibkarlığın inkişafının yeni mərhələsinin hüquqi əsasları öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində sahibkarlıq inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

Yuxarıda qeyd olunan bütün fərmanlar sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında ölkə üçün əhəmiyyətli olan dövlət siyasətinin prioritetlərindən biri olub, onun hər bir dövr üzrə dövlət orqanları tərəfindən fəaliyyət növündən asılı olaraq istiqamətlənib düzgün planlaşdırılmasıdır. Bir də onu əlavə etmək lazımdır ki, sahibkarlıq subyektlərinin xarici bazara çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə dəstək verməklə İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan ixracın və investisiyaların təşviqi fondu müəyyən edilmiş sahələr üzrə geniş imkanlar yaratmışdır.

Ölkələr üzrə sahibkarlıq təşkilatları Dünya Bankı Avropa İttifaqının komissiyaları və təşkilatları və digər beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycan Sahibkarlar

Konfederasiyası üzrə investisiya qoyuluşlarına və ölkə hüdudlarından tərəfdaşlıq tapmaqla köməklik göstərilər.

Ölkə prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» konsepsiyası sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələri üzrə prioritetlər müəyyən olunmuş, qeyri-neft sektorunun inkişafında nəzərdə tutulmuş və başqa hədəflər kimi müəyyən edilmişdir. 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişaf dövlət proqramı regionlar üzrə sahibkarlığın inkişafına istiqamətverici qüvvələrdən biri hesab olunur. Proqramda əsasən sahibkarlığın inkişafı ilə rəqabət qabiliyyəti yüksək keyfiyyətli məhsulların inkişafı, istehsalı və nəticə etibarlı ilə ixrac yönümlü sahələrin iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasının əsas prioritetlərindən biridir.

Bunları nəzərə alaraq aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsini davam etdirmək məqsədi ilə sahibkarlıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək;
- institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi üçün dövlət sahibkar müəssisələrinin təşkili;
- maliyyə sahəsində regionlar üzrə sahibkarlıq mühitinin yaradılması;
- müasir bazar infrastrukturlarından birinin bazar, sosial, istehsal infrastrukturunun təminatını yaxşılaşdırmaq üçün sahibkarlıq fəaliyyətini sürətləndirmək;
- kiçik, orta və iri müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasında regionlarda səmərəli əməkdaşlığın genişləndirilməsi və gücləndirilməsi.

Yuxarıda qeyd edilənlərin əsasını ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq etdiyi Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektoru üzrə yol xəritəsində illər ərzində görülən işlərin səviyyəsi, həcmi və reallığa söykənən sahələrin perspektivli sənəd kimi tətbiq olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatının 2025-ci ilə qədər artımı beynəlxalq valyuta fondunun proqnozuna görə 2,3 faiz olmaqla ən yüksək artım tempinə nail olunmasıdır. Həmçinin, qeyd olunan yol xəritəsində beşinci bölməsində göstərir ki, 2025-ci ilədək olan dövrdə

ölkədə ümumdaxili məhsulun ilbəl artımı 3%-dən çox olmaqla onun əlavə olaraq 450 mindən çox yeni iş yerinin yaradılması müəyyənləşdirilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafı üçün yol xəritəsində aşağıdakı tədbirlər planlaşdırılmışdır:

1. Azad rəqabət mühitinin yaradılması və inkişafı;
2. Vergi sisteminin tətbiq olunması;
3. Azad ticarət zonalarının yaradılması və müqavilələrin bağlanması;
4. Milli standartlara uyğun olaraq biznes mühitinin dəstəklənməsi.

Müstəqil Azərbaycan bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşmasında dövlət tərəfindən zəruri addımlar atmışdır. Bu da respublikanın 25 il ərzində gördüyü töhvələrin nəticəsidir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və bu sahədə görülən problemlərin aradan qaldırılması da ardıcıl olaraq qəbul edilmiş proqramlar, qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Bunun nəticəsi olaraq məqsədli qanunlar bazar iqtisadiyyatının təmin edilməsində normativ sənədlərin qəbulu, azad mühitin və rəqabətin yaradılmasına gətirib çıxarır. (31)

Son 13 ildə respublikada keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf regionlarla bağlı olan tədbirlərin təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı və yüksəldilməsinə təkan vermişdir. 1993-cü ildə başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasının regionlarda yüksək göstəricilərlə əldə edilmişdir.

2016-cı il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2480 – dək layihə 189,4 milyon manat güzəştli kredit tətbiq olunmuşdur ki, bu da 8100-dən artıq yeni iş yerləri yaradılmasına imkan vermişdir. Həmçinin, aqrar sektor üzrə güzəştli kreditlərin həcmi 82,3 faiz, müxtəlif sənaye və digər sahələr üzrə 17,7 faiz artma müşahidə olunmuşdur. Bunun da 74 faizi regionların payına düşmüşdür.

Dövlət proqramının icrasının həyata keçirilməsində 2016-cı il daxil olmaqla 1,67 milyon yeni, o cümlədən 1,25 milyon daimi iş yeri ilə təmin olunmuşdur. Bu illər ərzində bir çox regionlarda infrastruktur obyektləri açılmış və istehsal təyinatlı müəssisələr fəaliyyət göstərmişdir. Qeyri-neft sektoru üzrə ölkə əhalisinin ərzaq

təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və məşğulluğun həyata keçirilməsində sahibkarlıq fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əvvəlki illərlə müqayisədə 2016-cı il ərzində 2,6 faiz kənd təsərrüfatının ümumi çəkisi, bu bitkiçilik məhsullarının istehsalına, 2,5 faiz, heyvandarlıq məhsullarının istehsalına isə 2,8 % artma ilə həyata keçirilmişdir.

Həmçinin, ölkədə ənənəvi olaraq kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı pambıqçılıq, tütünçülük və ipəkçiliyə dövlət dəstəyini gücləndirmək, bu sahə üzrə potensial imkanlardan səmərəli istifadə etmək və rəqabətliliyin artırılmasında özünəməxsus göstəricilərlə seçilməlidir. Ölkə prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalının stimullaşdırılmasında həmçinin regionlarda əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə «Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı» açıq səhmdar cəmiyyət yaradılmışdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, davamlı olaraq sahibkarlıq fəaliyyətində aparılan islahatlar «Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» fərmanla qüvvəyə minir və təsdiq edilmişdir.

«Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı» layihəsində keçən ilin sonunadək 20 tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, belə tədbirlərdə 170-dən çox sahibkar iştirak etmişdir. Beləliklə, milli iqtisadiyyatın əsas sektoru üzrə yol xəritəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin istiqamətləri üzrə görülən tədbirlər 2016-2020-ci illər ərzində iqtisadi inkişaf strategiyasının və tədbirlər planını əhatə etməsinə baxmayaraq bu illərdə gələcək dövr üçün layihələrin hazırlanması və yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulub.

3.3. Azərbaycanın regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin prioritetləri

Respublikamızda həyata keçirilən məqsədli proqramlar regionların inkişaf strategiyasının yaxşılaşdırılmasına xidmət göstərir. Bu istiqamətdə görülən tədbirlərin sosial vəziyyətin, həyat şəraitinin ümumilikdə bütün sosial-iqtisadi inkişafın səmərəliliyinin artırılmasına səbəb olmuşdur.

İqtisadiyyatda sosial-iqtisadi inkişafı həm taktiki, həm də ki strateji fəaliyyət göstərməlidir. Bu da regionların inkişafının tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə regional istiqamətdə həyata keçirilən proqramlar proqnozlaşdırılır, layihələndirilir, planlaşdırılır, orta və uzunmüddətli dövr üzrə prioritetlər formalaşdırılır. Regional iqtisadiyyatda iqtisadi artımın əhalinin rifahının yüksəldilməsi, bir sıra sahələrdə böyük xərc tələb edir ki, bu da elmi-texniki problemlərin kompleks həlli üçün müəyyənləşdirilir. (19)

Sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsində regional inkişaf baxımından aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- regionun məqsədyönlü tədbirlərini həyata keçirmək üçün istehsal təsərrüfat sisteminin mövcud vəziyyətini təhlil etmək;
- əhalinin rəqabət qabiliyyətliliyinin sosial vəziyyətinin və digər sahələrin regional sistemdə sferaların seçilməsi;
- ekoloji, siyasi-hüquqi, innovasiyon, demokratik və sair sahələrin sistemli tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- regional idarəetmə sistemində ölkənin qeyri-mərkəzləşdirilmiş və razılaşdırılmış subordinasiyalılığını təmin etmək;
- yeni tədbirlərin nəticəli istiqamətləndirilməsi;
- sosial-iqtisadi sahələrdə ölkədə və dünyada dəyişikliklərin aparılması;
- regiondaxili subyektlərin bərabər hüquqlu qəbul edilməsi;
- vəzifə və motivlərə uyğun olaraq meylliliyi idarəetmək
- regionlarda təşkilati idarəetmə sisteminin innovasiya yönümlülüyünü təmin etmək

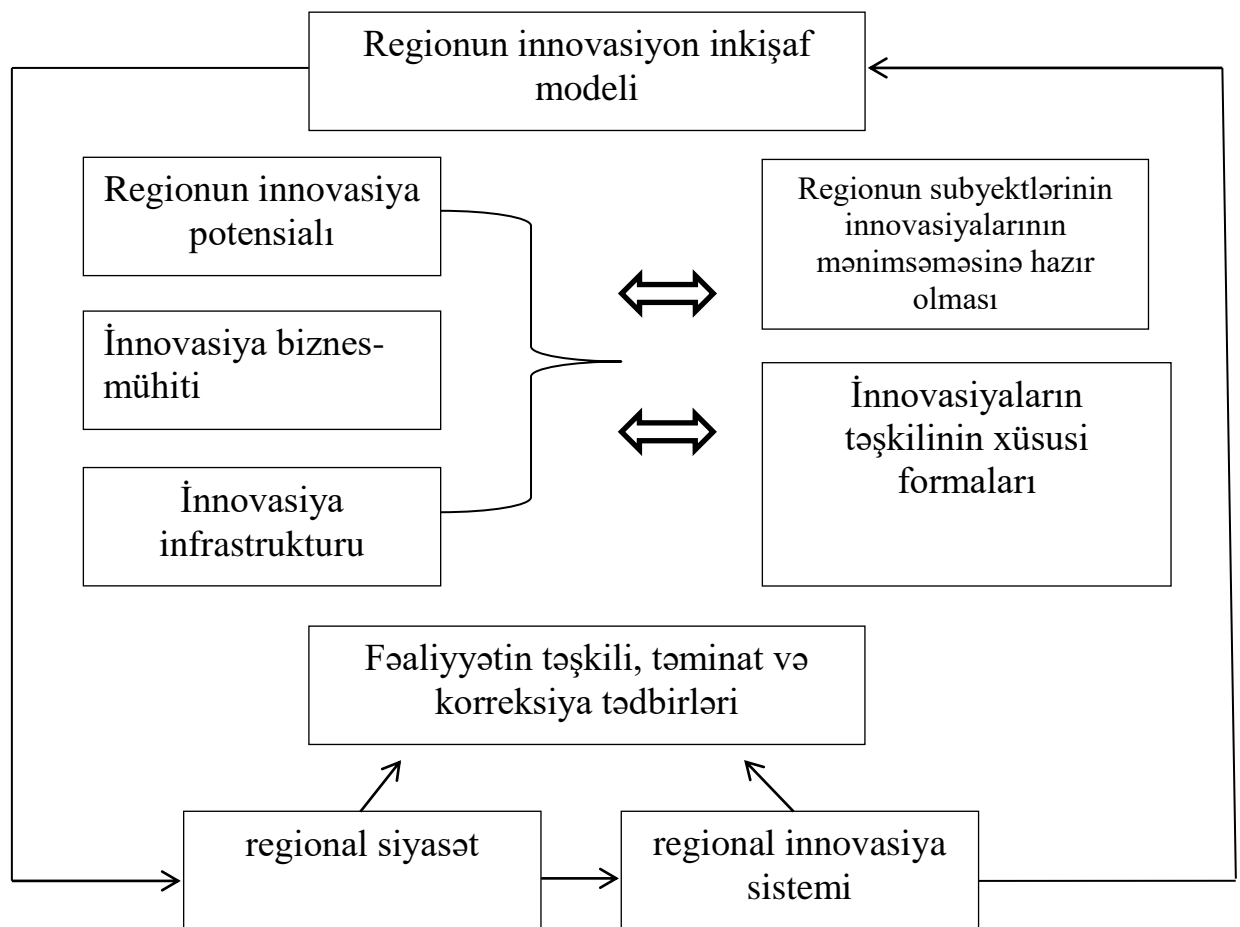
- yeni səmərəlilik ölçüsünə görə müşahidə edilən indikatorların təyinatı

Sosial iqtisadi inkişafın müasir dövrdə davamlı regional yanaşmalarından biri innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın transformasiya olunmasıdır. İnnovasiya prosesləri iqtisadiyyatın artıq dinamikasının əsas hərəkətverici qüvvəsinə keçir ki, bu da mexanizm və templərinə görə dəyişdirilməyə səbəb olur. Belə bir prosesdə iqtisadiyyatda yeni meyllər yaranır. Tədqiqat və araşdırmalar nəticəsində yaranan meyllər texnoloji təşkilati innovasiyaların müddətindən, məhsulun keyfiyyətindən, xidmət dinamikasından asılıdır. Başqa bir səbəbi isə milli iqtisadiyyatın regional istiqamətində onların yaratdığı və istiqamətləndirdiyi prioritetləri daxilində həyata keçirilir.

1. Əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün iqtisadi baxımdan bazar strukturuna uyğun inkişafı optimallaşdırmaq və sosial iqtisadi siyasətdə regionların hər bir sahəsi üzrə iqtisadi artımının təmin edilməsi. Proqramın icrasının səmərəliliyi dövlət mülkiyyətindən istifadə sahibkarların sfera və sahələr üzrə köməyinə gücləndirilməsi regionlarda məqsədli siyasətin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu da ilk növbədə hər bir iqtisadi rayonda insan kapitalının genişləndirilməsini tələb edən prioritetlərdəndir.
2. Dünyada baş vermiş maliyyə iqtisadi böhran regionlarda anti-böhran inkişafının idarə edilməsinin qlobal təmin olunması üçün irəli sürülən prioritet istiqamətdir. Belə bir prioritet istiqamət dövlət tərəfindən sosial təminatın həcmnin artırılmasına, korrupsiya, regional məşğulluq orqanlarının işinin genişləndirilməsinə, maliyyə sektoruna, dövlət sifarişləri tətbiqinə regionlar daxili böhran şəraitində dövlətin rolunu artırır.
3. Regional proseslərin üçüncü prioritet istiqaməti innovasiya sahələrin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş və sahə strukturunda dəyişikliklər etməklə elm tutumlu sənaye sahələrinə istiqamətlənməsi.

Yuxarıda göstərilən hər üç prioritetli regionlar davamlı sosial-iqtisadi inkişaf reallaşdırıla bilən tədbirlər təminatı verə bilər.

Sxem 1. Regionun innovasiya inkişaf modeli

İnnovasiya prosesinin hər həlqələri üzrə davamlı inkişafın regional innovasiya sistemini təşkil etmək edir və dövlət stimulu yolu ilə arasında inteqrasiyaya nail olunur. Ən əsası isə regional innovasiyon inkişaf modeli (sxem 1.) qurulur.

Beləliklə regionların davamlı inkişafının təmin olunması dövlət orqanları sabit inkişafı əldə etmək üçün sosial-iqtisadi sistemdə məqsədyönlü mexanizm və vasitələrlə həyata keçirilir. Üç mərhələli proqramların həyata keçirilməsi büdcə və vergi münasibətlərinin, ekoloji siyasətin reallaşmasında regional inkişaf prioritetlərini təmin edir.

Müasir tələblərə uyğun maraqların reallaşmasına xidmət edən stimullaşdırıcı sahələr əmək haqqı, vergi, kredit və s. İqtisadi vasitələr kimi metodlar təsir göstərir. Yeni texnika və texnologiyaya əsaslanaraq davamlı inkişafı reallaşdıran istiqamətlər və iqtisadi metodlar fiskal tənzimləmə, bank kreditlərinin formalaşmasında mexanizmlərini tənzimləyir. Bütün bunlar bu və ya digər yollarla

dolayı təsir vasitələrinə regionlarda rəqabət mühitini və bazar münasibətlərinin inkişafını sürətləndirir və təmin edir.

2014-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı həyata keçirilir ki, bu sosial-iqtisadi inkişafın artımını, regionlarda ölkə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisini, məşğulluq səviyyəsinin artırılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması sahələrində xeyli işlər görülmüşdür. Bu da respublikanın makroiqtisadi səviyyədə davamlı olaraq inkişafının yüksəldilməsindən irəli gəlir.

Bütün bunları araşdırmaqla regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramında ayrı-ayrı sahələrin aşağıdakı başlıca şərtlərini qeyd etmək olar:

- respublikada rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində son illər ərzində işlər görülmüş və sürətlə inkişaf etdirilmişdir. Ölkə üzrə rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı onun milli strategiyası sahəsində həyata keçirdiyi məqsədli layihələrin planlaşdırılması və icrasını təmin etməkdir; Belə bir istiqamət regionlarda rabitə və informsiya strukturunun yaradılmasında, əhaliyə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətində, təşkilati, hüquqi, texniki və İKT sənayesinin formalaşmasında mühüm yer tutur.

- ekoloji sahəyə təsir göstərən regional inkişaf bir sıra əhəmiyyətli sahələrin istiqaməti üzrə aparılan tədbirlərin müsbət nəticəsidir. Bu sahə üzrə praktikada qəbul edilmiş və tətbiq olunan «Yaşıl iqtisadiyyat» həm indiki və gələcək nəsillər üçün dövlət tərəfindən tətbiq olunur və həyata keçirilir.

- regional inkişafın məşğulluq sferasında həyata keçirdiyi problemlərin həlli istiqamətləri proqrama uyğun olaraq göstərilən istiqamətlərdə həll olunmaqdadır. Ölkənin iqtisadi potensialı məşğulluğun təmin olunmasında, məqsədli iş yerlərinin açılmasında mühüm yer tutur. Bu da respublikada əsas prioritetlərdən biri sayılır.

- sosial sferada ölkə iqtisadiyyatının uzun müddətli inkişafı investisiya layihələrinin və investorların əlverişli biznesə investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsində dövlət tərəfindən bu sahələrin inkişafı zəruri hesab olunur.

- sənayedə regional iqtisadiyyatın həyata keçirilməsi mövcud xammal və resurslara əsaslanaraq innovativ istiqamətdə tətbiq olunan modellərdən geniş istifadə olunur.

- ölkədə kənd təsərrüfatın və aqrar sferanın inkişafı proqramda nəzərdə tutulmuş və tətbiq olunmuş qeyri-neft sektoru üzrə əhəmiyyətli dərəcədə istiqamətini və inkişafını təmin edir.

- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı regionlarda mühüm addımlardan biri hesab olunur. 2015-ci ildən başlayaraq ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı bunu sübut edir ki, davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında və onun qorunub saxlanılmasında sahibkarlığı dövlət dəstəyi, maliyyə ehtiyaclarının qarşılınması, bazar infrastrukturunun mexanizminin inkişafı və normativ-hüquqi bazanın yaranması prioritet istiqamətlərdən olmuşdur.

- respublikada turizmin inkişafı qeyri-neft sektorunun əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Turizmin inkişafı dövlət proqramında tədbirlər planının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan rayonlarda yaya və qış turizm kompleksləri, istirahət və əyləncə mərkəzləri və müxtəlif turizm obyektlərinin tikilməsi üçün nəzərdə tutulan planlar daxildir.

-proqramda ilbəlil həyata keçirilən planlar «Azərbaycan Respublikasının təhsilinin inkişafı üzrə dövlət strategiyasının standartlarına uyğun olaraq təhsil sahəsində müəyyən əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir.» Müasir dövrün tələblərinə uyğun elm tutumlu sahələrin inkişafı kadr potensialı, təhsil sisteminin ənənəvi və fərqli metodlarla tətbiqi, ölkədə təhsil sisteminin əsas prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur.

- sosial-iqtisadi inkişafın dövlət proqramında əhalinin sosial müdafiəsinin təmin olunması məqsədi ilə müavinətlərin artırılması, yaşlı, fiziki və əqli məhdudiyətli şəxslərin təminatı, qaçqın və məcburi köçkünlərin, həmçinin əlil və şəhid ailələrinin mənzil, kommunal təsərrüfatının yaxşılaşdırılması sahəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirir və davam etdirir.

Ümumilikdə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı yuxarıda qeyd olunan prioritet istiqamətlərə əsaslanaraq onun gələcək illər üçün davamlı olduğunu təmin edir. Bu da ölkə iqtisadiyyatının «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyası və «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə yol xəritəsi» çərçivəsində nəzərdə tutulan məqsədlərin reallaşdırılmasına və inkişafına yönəldiləcəkdir. (30)

NƏTİCƏ

Azərbaycanda regional inkişaf həyata keçirtiyi iqtisadi siyasətin kompleks inkişafının fəaliyyəti üçün böyük zəmin yaradır. Bu da davamlı olaraq real imkanların araşdırılmasını, axtarılmasını və təmin edilməsinə üstünlük verir. Regional inkişafın yerli resurslardan yeni müəssisələrdən və sosial-iqtisadi inkişaf arasında olan disproporsiyaların azaldılması fəaliyyəti kimi tədbirlər reallaşdırılıb. Bu tədbirlərin hər birinin həlli kompleks inkişafın tənzimlənməsində bazar mexanizminə uyğunlaşır. Sosial-iqtisadi inkişafın strateji planı aşağıdakı xarakteristikada tətbiq olunur.

- GZİT təhlilə əsaslanaraq zəif və güclü tərəfləri araşdırmaqla regionlarda strateji planın biznes və insan fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında rəqabətliyyətinin aparılmasını təmin etmək;

- gələcəyə görməyə əsaslanaraq mal və xidmətləri strateji idarəetmə orqanları, investorlar və istiqamətlərin prinsiplərini əks etdirmək;

- qısa və uzun müddətli dövrdə strateji planının görmə kombinasiyası;

- regionlarda partnyorluq fəaliyyəti nəticəsində strateji tədbirlərin özünəməxsus əlaqələndirilməsi;

Yuxarıda göstərilən strateji planlar fasiləsiz bir dövrü əhatə edir, uzunmüddətli planın elmi cəhətdən iqtisadi inkişafını həyata keçirir. Ümumiyyətlə, regional inkişaf aşağıdakı prinsiplərlə tətbiq olunmalıdır:

- məhsuldar qüvvələrin proporsional yerləşdirilməsini və onların dinamiki inkişafının regionlarda təmin etmək;

- istehsalat sahələri üzrə xammal mənbələrindən elə istifadə edilməlidir ki, onlara qənaət rejimi tətbiq etmək olsun.

- sosial-iqtisadi inkişafın şəhər və kəndlər arasındakı fərqi ləğv etməklə regionlarda onların istiqamətlərini bir-birinə yaxınlaşdırmaq;

- hər bir regionda müdafiə qabiliyyətini qaldırmaq;

- əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə düzgün yerləşdirilməsini təmin etmək;

Azərbaycan Respublikasının inkişaf etmiş ölkə olduğunu nəzərə alaraq regional inkişafa ayrılan müddət 2004-cü ildə başlayıb. Bu da bu illərə qədər qazanılmış nailiyyətlər və həyata keçirilmiş proqram islahatların nəticəsidir. Sosial-iqtisadi inkişaf həm regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı, həm də milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə yol xəritəsi onu tələb edir ki, regionlarda 10 il ərzində inkişaf hər sahə üzrə aparılmışdır. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması dövlətin büdcə siyasətində iqtisadiyyatın hər bir sahəsi prioritetliyinin, effektivliyinin, uzun müddətli dayanıqlığının təmin edir.

Bu da məşğulluğun, büdcə və valyuta gəlirlərinin mənbəyi kimi qeyri-neft sektorunun tarazlıq və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmasıdır. Bu məqsədlə 2004-2018-ci illərdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələr üzrə prioritetlər aparılır.

- milli valyutanın məzənnəsi və orta illik inflyasiya tempinin səviyyəsini saxlamaq;
- məhsul istehsalın artırılmasına və stimullaşdırılmasında kənd təsərrüfatının davamlılığını təmin etmək;
- taxıl istehsalının artırılmasında və rəqabətliyinin gücləndirmək;
- ixrac yönümlü sahələrin fəaliyyətinin stimullaşdırmaq;
- qeyri-neft sektoru üzrə ümumdaxili məhsulda büdcə gəlirinin xüsusi çəkisini yüksəltmək;
- aqrar sektorun inkişafını davam etdirmək məqsədilə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı.

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə yol xəritəsində 2017-2018-ci illərdə regionlardan biznes assosiasiyalarının yaradılması, onların qanunvericilik bazasının öyrənilməsi və müvafiq tədbirlərin hazırlanması müəyyən olunur. Bu da Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyətli sahələrdən birini əhatə edir.

Beləliklə, iqtisadi inkişafın tənzimlənməsində regionlarda idarəetmə strukturunun təşkil edilməsi və tələblərin qoyulması yuxarıda göstərilən prioritet istiqamətlərlə həyata keçirilməlidir. Belə bir istiqamətlərin həlli üçün tənzimləmə sistemində qarşıya qoyulmuş məqsədlərin davamlı olaraq regional inkişafa uyğun

təkmilləşdirmək və bütövlükdə ölkə iqtisadiyatının inkişafına təkan verməsini həll edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Konsitutsiyası, Bakı-2016
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»(2004-2008-ci illər)
3. 3. 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərman ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: "Gələcəyə baxış" inkişafı konsepsiyası"
4. "Müstəqil Azərbaycan-25 ", Bakı 2016
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı ildə imzaladığı "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında" Fərmanı
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"
9. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət proqramı
10. M.M. Mahmudov, İ.M. Mahmudova "Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi", Bakı 2011
11. V.S. Əyyubov, A.M. Tağıyev "Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi", Bakı 2014
12. M.A. Əhmədov, A.C. Hüseyn "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları", Bakı 2011
13. Ə.C. Qasımov, H.A. İsrailov, E.M. Hacızadə, E.A. Ağayev "Regionların sosial – iqtisadi inkişaf problemləri", Bakı – 2006
14. Ə. Nuriyev "Regional siyasət və idarəetmənin əsasları", Bakı 2011

15. H.B. Allahverdiyev, K.S. Qafarov, Ə.M. Əhmədov "Milli iqtisadiyyatın Dövlət tənzimlənməsi", Bakı 2012
16. X.O. Mehdiyev "Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil", Bakı 2015
17. Ə.Q. Əlirzayev, E.Ə. Əlirzayev "Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri, konseptual yanaşma, maliyyə-büdcə və sahələrarası proqnozlaşma mexanizmləri Bakı 2012
18. İmran Rzayev "Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər", Bakı 2010
19. Məlikməmməd Məmmədov "Regional konseptual inkişaf: iqtisadi-ekoloji problemlər" Bakı 2014
20. T. Əliyev, L. Babayev "Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarəedilməsi", Bakı 2013
21. A.Ş. Şəkərəliyev "Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər", Bakı 2009
22. Elşən Bağırzadə "Azərbaycan İqtisadiyyatının regional təhlili", Bakı 2016, təqdimat versiyası
23. Dövlət Statistika Komitəsinin Bakı- 2016
24. Azərbaycan rəqəmlərdə Bakı-2016
25. Azərbaycan regionları bakı-2016
26. <http://www.agro.gov.az> - dövlət proqramları bölməsi;
27. <http://www.economy.gov.az> - İqtisadiyyat, Sahibkarlıq, Regionların inkişafı bölmələri;
28. <http://www.erc-az.gov> – İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi;
29. <http://www.e-qanun.az> – Qanunvericiliklər toplusu – 2004 – 2016;
30. www.economy.gov.az – İqtisadiyyat Nazirliyinin elektron səhifəsi
31. www.anfes.gov.az–Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun elektron səhifəsi
32. www.preslib.az - Prezident kitabxanasının elektron səhifəsi
33. www.anl.az – Azərbaycan Milli Kitabxanası

REFERAT

Müstəqil dövlət kimi Azərbaycan 25 il ərzində azərbaycançılıq ətrafında sıx birləşərək beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilmiş və demokratik, hüquqı dövlət qurmaq imkanı yaratmışdır. Daxili və xarici siyasət sayəsində iqtisadiyyatımız inkişaf etmiş, mədəniyyətimiz zənginlənmişdir. İslahatların ilk illərdə ləng getməsi ilə maraqlanan ulu öndərimiz Heydər Əliyev bunun səbəbini hələ 1996-cı ildə aşkara çıxarmış və regionlaşmanın həyata keçirilməsi, regional siyasətin işlənilib hazırlanması zəruriliyyətini qeyd etmişdi.

Müasir dövrdə qabaqcıl iqtisadiyyata malik dünya ölkələrində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi müxtəlif metod və mexanizmlərlə tənzimlənir. Bütün dünyada qəbul olunan regional inkişaf mexanizmi və onun öyrənilmə metodları Azərbaycan Respublikasında da geniş tətbiq olunur. Bunun üçün dövlətin qarşıya qoyduğu regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti regional inkişafın təminatçısı, habelə ölkəmizin bu sahədə uğurlu, tarazlı, davamlı və dinamik inkişafının göstəricisidir. Bu baxımdan ölkəmizdə regional iqtisadi inkişaf strategiyası qarşıya qoyulan məqsədlər və o məqsədlərə çatmağa yönələn hədəflərlə qiymətləndirilir.

Regional siyasət iqtisadi siyasətin əsası olaraq dövlətlə regionlar arasındakı əlaqəni habelə regionların öz aralarındakı münasibətlərini öyrənir. Bu baxımdan regional siyasət hər zaman ölkənin iqtisadi siyasəti kimi qiymətləndirilir. İqtisadi siyasət ümumilikdə bütöv ölkə üçün qiymətləndirilsə, regional siyasət hər hansı bir regionun iqtisadi durumu kimi qiymətləndirilir. Beləcə bütün regionların iqtisadi uğurları cəmlənərək ölkənin iqtisadi siyasət uğuru “kompozisiyasını” yaradır. Odur ki, regional inkişafsız ölkə iqtisadi qüdrətini yarada yaxud bərpa edə bilməz.

Ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artımı, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və əhalinin rifah halının yüksəlməsi dövlətin iqtisadi siyasəti düzgün istiqamətləndirilməsidir. Vətəndaşların qayğısına qalmaq, ölkənin iqtisadi qüdrəti inkişafı, təbii resurs, insan kapitalı, normativ-hüquqi aktlar daxili idarəetmə mexanizmləri vasitəsilə tənzimlənir.

Dövlətsizləşdirmə, özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi yeni mülkiyyət formalarının yaradılması, regional siyasətin həyata keçirilməsi davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası regionların 13 il ərzində inkişafı üçün təkan vermişdir. Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı həm proqramın uğurla həyata keçirilməsində və sürətləndirilməsi, həm də 2004-2017 - ci illərin icrası ilə əlaqədar respublika iqtisadiyyatında baş vermiş müsbət dəyişikliklər tədqiq olunan mövzunun müasirliyini və aktuallığını sübut edir. Proqramların yerinə yetirilməsinin müzakirəsi regionların inkişaf sahəsində qəbul edilmiş və sosial-iqtisadi tədbirlərlə bağlı 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının işlənilib hazırlanması zəruriyyətinin qeyd etməsi tədqiqatın mövzusunun aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Magistr işinin başlıca məqsədi respublikada formalaşmış yeni mülkiyyət formaları və təsərrüfatlar şəraitində, xüsusilə də xüsusi mülkiyyətin xüsusi çəkisinin artdığı şəraitdə müxtəlif formalarda inkişaf etmiş, zəif inkişaf etmiş, «problem» xarakterli və ekstremal şəraitdə ərazilərə malik regionlar üzrə dövlətin

regional siyasətinin və regional inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini öyrənmək, tədqiq etmək və elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklifləri işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Magistr işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar münasibətləri şəraitində regional siyasətin prinsiplərini araşdırmaq;
- regional siyasətin tədqiqi metodları və onların tətbiqi ardıcılığını aydınlaşdırmaq;

- regional siyasətin məqsədlərinin reallaşdırılması qaydalarını tədqiq etmək;

34. - regional siyasətin formalaşdırılması proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması istiqamətlərini araşdıraraq müvafiq təkliflər vermək.

- regionlarda GİZİT təhlil aparmaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını üzrə təkliflər vermək.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını mövzu ilə əlaqədar milli və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin nəzəri-təcrübəvi elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar və onlara uyğun olaraq icrəedici orqanların qəbul etdikləri qərarlar və digər normativ-hüquqi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat işi müvafiq statistik, iqtisadi-riyazi üsullardan və modellərdən geniş istifadə etməklə sistemli təhlil metodu əsasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardır ibarətdir:

- yeni təsərrüfatçılıq formaları şəraitində Azərbaycanda iqtisadi rayonlaşdırmanın nəzəri-metodoloji əsasları ümumiləşdirilmişdir;

- Azərbaycan Respublikası və onun regionları üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanması vəziyyəti işıqlandırılmışdır;

- regionların formalarından asılı olaraq regional siyasətin müxtəlif növlərinin işlənilib hazırlanması qaydası tədqiq edilmişdir;

- «problem» rayonlar üzrə regional siyasətin işlənilib hazırlanmasında dövlətin yardımını hədləri araşdırılmışdır;

- işdə ekstremal şəraitdə olan ərazilərdə dövlət güzəştləri və yardımlarının zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- GİZİT təhlildə regionlarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların stimullaşdırılması üçün tədbirlərin aparılması təhlil edilmişdir;

- regionlarda aqrar sahənin istiqamətləri araşdırılmış və təhlil aparılmışdır;

- 13 il ərzində həyata keçirilən 3 mərhələli regional inkişaf proqramlarının yekunları təhlil edilmiş, ixtisaslaşdırılmış regional iqtisadiyyatın kompleksliyinin təhlili aparılmış və ölkənin makroiqtisadi göstəricilərindən istifadə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında formalaşmış regionların qarşısında duran yeni tələblər və vəzifələr tam nəzərə alınmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti: Aparılmış tədqiqat nəticəsində verilmiş təkliflər 2009-2016-cü illər üzrə, habelə sonrakı dövrlərdə dövlətin və regionların hər birinin regional siyasətinin əsas istiqamətlərini, onların maliyyələşdirmə mənbələrini, regionların özünütəminat və davamlı inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Regionların və regionlararası proporsiyaların,

ixtisaslaşmanın düzgün qurulması və hər bir regionda təsərrüfat komplekslərinin yaradılmasıdır. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edən dövlət proqramlarının prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın həyata keçirilməsinə əsas verir.

X Ü L A S Ə

Regional siyasət iqtisadi siyasətin əsası olaraq dövlətlə regionlar arasındakı əlaqəni habelə regionların öz aralarındakı münasibətlərini öyrənir. Bu baxımdan regional siyasət hər zaman ölkənin iqtisadi siyasəti kimi qiymətləndirilir. İqtisadi siyasət ümumilikdə bütöv ölkə üçün qiymətləndirilsə, regional siyasət hər hansı bir regionun iqtisadi durumu kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının regional siyasəti regionların qarşılıqlı hərəkəti səviyyədə, bir də regionların proporsional inkişafı səviyyəsində aparılır. Regional inkişafın xarakterik cəhəti dövlət tərəfindən həyata keçirilən 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən “Dövlət Proqram”ların təcəssümüdür.

2016-cı ildə «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyatın əsas sektoru üzrə strateji yol xəritəsi»nin başlıca istiqamətləri öz əksini tapmışdır. Belə bir strategiyanın həyata keçirilməsi həm regionlara həm də regionlararası iqtisadi, sosial, siyasi, demokratik və ekoloji siyasətin həyata keçirilməsindən irəli gəlir.

Yol xəritəsində regionların sosial-iqtisadi dinamikasının və inkişaf xarakterinə uyğun olaraq onların prinsipləri, reallaşma mexanizmləri, taktikası və iqtisadi inkişaf strategiyası yenidən təhlil aparmaqla dəyərləndirilir və işlənilib hazırlanması obyektiv zəruriyyətə çevrilir.

РЕЗЮМЕ

Отношения между государством и регионом в качестве основы для региональной политики, экономическая политика и отношения между регионами были изучены. В связи с этим, экономическая политика страны, региональная политика, как всегда ценится. Оценочный для всей страны в целом экономической политики, региональной политике, рассматриваются как экономическая ситуация в любом регионе.

Движение регионов регионального уровня политики, на уровне развития регионального пропорциональный. Характерная особенность регионального развития осуществляется Правительством 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, охватывающий период в «Государственной программе» с вариантом осуществления.

В 2016 год «ключевой сектор национальной экономики и экономик стратегической дорожной карты», основные тенденции находят свое отражение. Реализация такой стратегии в регионе, а также региональной экономической, социальной, политической, демографической и экологической политики, полученная от реализации.

Дорожная карта для развития социально-экономической динамики и в соответствии с характером принципов и механизмов реализации, тактики и стратегии экономического роста и развития оценивается с помощью объективного анализа снова становится необходимостью.

SUMMARY

Relations between the state and the region as a basis for regional policy, economic policy and relations between regions have been studied. In this regard, the country's economic policy, regional policy, as always valued. Estimated for the whole country in general economic policy, regional policy, are considered as an economic situation in any region.

Movement of regions of regional policy level, at the level of regional development is proportional. A characteristic feature of regional development is implemented by the Government 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, covering the period in the "State Program" with the implementation.

In 2016, "the key sector of the national economy and the economies of the strategic roadmap," the main trends are reflected. Implementation of such a strategy in the region, as well as regional economic, social, political, demographic and environmental policies, received from the implementation.

A roadmap for the development of socio-economic dynamics and in accordance with the nature of the principles and implementation mechanisms, tactics and strategies of economic growth and development is assessed using objective analysis again becomes a necessity.

**ADİU-nun Magistratura şöbəsinin magistrantı Vəliyev Şahnur Xəqani
oğlunun «Qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət
mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi prioritetləri» mövzusunda yazdığı magistr
dissertasiya işinə**

R Ə Y

Son illərdə Azərbaycanda yaradılmış istehsal, maliyyə, elmi-texniki, kadr potensialı ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı üçün tələb olunan bütün zəruri şərtləri yaratdı. Belə ki, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda Azərbaycanda ölkəmizin postneft erasına daxil olması ilə şərtlənir. Öz növbəsində qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi müvafiq olaraq strateji yol xəritəsinin tələblərinə uyğun olaraq iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi zəruri tələbə çevrilib

Bu baxımdan Vəliyev Şahnur Xəqani oğlunun «Qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi prioritetləri» mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işi aktual bir problemə həsr edilmişdir.

İş girişdən, 3 fəsildən ibarətdir.

Dissertasiya işinin məzmunu göstərir ki, magistr müstəqil tədqiqat işi aparmağa qadirdir və aparılan araşdırmalarda müvafiq nəticələrə gələ bilir.

Ümumən, Vəliyev Şahnur Xəqani oğlunun «Qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi prioritetləri» mövzusunda yazdığı magistr dissertasiya işi zəruri tələblərə cavab verir və onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Elmi rəhbər:

i.e.n.dos. A.K.Əmiraslanov